

**สถานะการจัดสิทธิมนุษยชนศึกษา
ในระบบโรงเรียนในประเทศไทย**

จัดทำโดย

สำนักงานสิทธิมนุษยชนศึกษาและการพัฒนาสังคม

มหาวิทยาลัยมหิดล

พฤศจิกายน 2551

คณะกรรมการจัดสิทธิมนุษยชนศึกษา

ในระบบโรงเรียนในประเทศไทย

ภายใต้โครงการ

Human Rights Education in the School Systems in Southeast Asia

จัดทำโดย

สำนักงานสิทธิมนุษยชนศึกษาและการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

โดยการสนับสนุนของ

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR)

Asia-Pacific Human Rights Information Center (HURIGHTS OSAKA)

สำนักงานสิทธิมนุษยชนศึกษาและการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

พฤศจิกายน 2551

สถานะสิทธิมนุษยชนศึกษาในระบบโรงเรียนในประเทศไทย

ศุวิตรา ว่องวาริ

การศึกษาเรื่องสถานะของสิทธิมนุษยชนศึกษาในประเทศไทยในครั้งนี้เน้นความสนใจไปที่สิทธิมนุษยชนศึกษาในการศึกษาขั้นพื้นฐานในระบบ (12 ปี) ซึ่งครอบคลุมเด็กนักเรียนประมาณ 8-11 ล้านคน ทั่วประเทศ การวิจัยได้สำรวจนโยบาย การดำเนินงาน และทำการประเมินเบื้องต้นในเรื่องสิทธิมนุษยชนศึกษาในระบบโรงเรียน โดยคาดหวังว่าจะนำผลการศึกษาไปใช้ในการพัฒนาการจัดทำแผนยุทธศาสตร์เพื่อส่งเสริมสิทธิมนุษยชนศึกษาในประเทศไทยต่อไป

ในการศึกษาเรื่องการจัดการการศึกษาขั้นพื้นฐานในประเทศไทยในครั้งนี้ได้นิยามความหมายของสิทธิมนุษยชนศึกษาว่า หมายถึง การจัดการเรียนรู้และกิจกรรมเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ ทักษะ และคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชน ซึ่งรวมถึงการศึกษาเรื่องประชาธิปไตย หน้าที่ และจริยธรรมของพลเมือง ตลอดจนสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนที่เอื้อต่อการเคารพสิทธิมนุษยชน

งานวิจัยชิ้นนี้ได้ทำการทบทวนนโยบายการศึกษาและระบบการศึกษาในประเทศไทย โดยศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น เอกสารด้านนโยบาย หลักสูตรการศึกษา ตำราเรียนของกระทรวงศึกษาธิการและขององค์กรอื่นๆ ที่ทำงานด้านสิทธิมนุษยชนศึกษา ในการวิเคราะห์หลักสูตร การวิจัยครั้งนี้ได้มุ่งไปที่เนื้อหาเรื่องสิทธิมนุษยชนในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม ที่บรรจุอยู่ในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2544 เป็นหลัก นอกจากนี้ ยังได้ศึกษาทบทวนหนังสือเรียนในกลุ่มสาระการเรียนรู้ดังกล่าวจำนวนหนึ่ง เพื่อทำความเข้าใจเนื้อหาเรื่องสิทธิมนุษยชนที่สอนให้กับเด็กนักเรียน

เพื่อทำความเข้าใจถึงการดำเนินงานด้านสิทธิมนุษยชนศึกษาในโรงเรียนที่เป็นจริง รวมถึงข้อจำกัดและปัญหาอุปสรรค จึงได้เปรียบเทียบผลการศึกษาทบทวนเอกสารดังที่กล่าวมาข้างต้นกับข้อมูลที่ได้รับจากครูผู้สอนและนักเรียนที่เรียนในระบบการศึกษาขั้นพื้นฐาน นักวิจัยได้เข้าไปสังเกตวิธีการจัดการเรียนการสอน และจัดกลุ่มย่อยสัมภาษณ์ครูและนักเรียนใน 16 โรงเรียน ทั่วประเทศ คำถามวิจัยถูกออกแบบมาเพื่อใช้ประเมินผลของการจัดสิทธิมนุษยชนศึกษาผ่านความเข้าใจเรื่องสิทธิมนุษยชนศึกษาของครูและนักเรียน โรงเรียนที่เลือกทำการวิจัย จะคละกันระหว่างโรงเรียน

ขนาดใหญ่/ขนาดเล็ก โรงเรียนเอกชน/โรงเรียนรัฐ เพื่อให้มั่นใจว่างานวิจัยนี้จะครอบคลุมปัจจัยต่างๆ ที่ส่งผลต่อการจัดสิทธิมนุษยชนศึกษา

1. บริบท

บริบททางประวัติศาสตร์และกฎหมาย

นับตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษ 1980 (2523-2532) ที่ประเทศไทยอยู่ภายใต้การปกครองแบบประชาธิปไตยครึ่งใบ นับว่าเป็นช่วงเวลาที่มีการเติบโตของภาคประชาสังคมและการมีส่วนร่วมของประชาชนในทางการเมือง การปฏิรูปการเมืองในปี พ.ศ. 2540 ก็นับเป็นจุดเปลี่ยนของประวัติศาสตร์การเมืองไทยสมัยใหม่ รัฐธรรมนูญฉบับพ.ศ. 2540 ซึ่งร่างขึ้นด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม มีบทบัญญัติมากมายที่ให้การรับรองสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานและสิทธิชุมชน ทศวรรษ 1980 ยังเป็นจุดเริ่มต้นของประเทศไทยในการเข้าสู่กระบวนการทศวรรษสิทธิมนุษยชนสากล นับตั้งแต่ พ.ศ.2528 จนถึงปัจจุบัน ประเทศไทยได้ลงนามรับรองกฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศหรืออนุสัญญาสิทธิมนุษยชนหลักรวมทั้งสิ้น 8 ฉบับ รวมถึงพิธีสารเลือกรับของอนุสัญญาดังกล่าว รายละเอียดของสถานะการเข้าเป็นภาคีของประเทศไทยดังแสดงในตาราง (เรียงตามลำดับเวลา)

วันที่	อนุสัญญา
8 กันยายน 2528	อนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบ
26 เมษายน 2535	อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก
29 มกราคม 2540	กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง
5 ธันวาคม 2542	กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม
14 มิถุนายน 2543	พิธีสารเลือกรับของอนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบ
27 กุมภาพันธ์ 2546	อนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยการขจัดการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติในทุกรูปแบบ
11 กุมภาพันธ์ 2549	พิธีสารเลือกรับของอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก ว่าด้วยการขายเด็ก โสเภณีเด็ก และภาพลามกอนาจารเด็ก

27 มีนาคม 2549	พิธีสารเลือกรับของอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก ว่าด้วยการที่เด็กเกี่ยวข้องกับ ความขัดแย้งที่ใช้อาวุธ
2 ตุลาคม 2550	อนุสัญญาต่อต้านการทรมาน และการปฏิบัติหรือการลงโทษอื่นที่ โหดร้าย ไร้มนุษยธรรม หรือย่ำยีศักดิ์ศรี

นโยบายเรื่องสิทธิมนุษยชนศึกษาและกฎหมายที่เกี่ยวข้องมีการพัฒนาขึ้นภายใต้กรอบของ รัฐธรรมนูญปี 2540 หรือที่รู้จักกันดีว่า “รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน” ซึ่งเป็นที่มาของ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และแผนการศึกษาแห่งชาติ รัฐธรรมนูญ 2540 มาตรา 43 ได้รับรองสิทธิที่เท่าเทียมกันของประชาชนในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานที่มีคุณภาพไม่น้อย กว่า 12 ปี ที่จัดให้โดยรัฐโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย มาตรา 53 วรรค 2 ยังได้รับรองสิทธิของผู้ด้อยโอกาส ผู้พิการและผู้ยากไร้ในการได้รับการเลี้ยงดูและการศึกษาอบรมจากรัฐ ตลอดจนได้รับความเสมอภาคทางเพศ บทบัญญัติเหล่านี้ยังปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญฉบับปีพ.ศ. 2550 ด้วย (มาตรา 49 สิทธิ ในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน)

ไม่มีบทบัญญัติที่กล่าวถึงเรื่องสิทธิมนุษยชนศึกษาเป็นการเฉพาะทั้งในรัฐธรรมนูญ 2540 และ รัฐธรรมนูญ 2550 ถึงแม้ว่าเราอาจจะพบบทบัญญัติบางมาตราที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการศึกษา แต่ก็เป็นการศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวกับศีลธรรมและจริยธรรมเป็นส่วนใหญ่

มาตรา 81 ในรัฐธรรมนูญ 2540 กำหนดหน้าที่ให้รัฐต้อง “จัดการศึกษาอบรมให้เกิดความรู้คู่ คุณธรรม จัดให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติ ปรับปรุงการศึกษาให้สอดคล้อง กับความ เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม สร้างเสริมความรู้ และปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับ การเมืองการปกครอง ในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” บทบัญญัติที่ คล้ายคลึงกันในรัฐธรรมนูญ 2550 ใช้ข้อความที่เห็นได้ว่าเป็นการยืนยันแนวคิดสัมพันธนิยมทาง วัฒนธรรม เมื่อรัฐธรรมนูญกล่าวว่า รัฐต้อง “ปลูกฝังให้ผู้เรียนมีจิตสำนึกของความเป็นไทย มี ระเบียบวินัย คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม และยึดมั่นในการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมี พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” (มาตรา 80 วรรค 3)

รัฐธรรมนูญทั้งสองฉบับยังได้เน้นถึงความจำเป็นในการกระจายอำนาจการจัดการศึกษาให้แก่ องค์กรบริหารส่วนตำบล และชุมชนท้องถิ่น

แผนแม่บทสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ฉบับแรก (พ.ศ.2546-2548) ยังได้เสนอแนะให้บูรณาการสิทธิมนุษยชนศึกษาเข้าในระบบการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ และเสนอแนะให้จัดฝึกอบรมเรื่องสิทธิมนุษยชนแก่บุคลากรด้านการศึกษา ผลิตสื่อการเรียนการสอน และจัดสรรกองทุนสำหรับวัตถุประสงค์ดังกล่าวอย่างเพียงพอ อย่างไรก็ตาม ระยะเวลาในการดำเนินงานตามแผนแม่บทฯ ได้สิ้นสุดลง โดยทั้งเจ้าหน้าที่รัฐและภาคประชาสังคมไม่ได้รับรู้มากนัก ปัจจุบันกำลังมีการร่างแผนแม่บทฉบับที่ 2 โดยกระบวนการการมีส่วนร่วม โดยในช่วงระยะเวลาระหว่างนี้ ให้นำแผนฯ ฉบับที่ 1 มาใช้เป็นการชั่วคราว

บริบทด้านการศึกษา

ตามมาตรา 6 ของพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับ พ.ศ.2545² ผู้ปกครองมีหน้าที่ส่งเด็กเข้าเรียนเมื่อเด็กมีอายุครบ 7 ปี บริบูรณ์ มาตรา 17 ของ พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติกำหนดให้การศึกษาภาคบังคับกินระยะเวลา 9 ปี ซึ่งเป็นการขยายเวลาเพิ่มขึ้นจากเดิมที่เป็นการศึกษาภาคบังคับ 6 ปี³ ผลจากการสนับสนุนการจัดการศึกษาถ้วนหน้า ทำให้เด็กที่มีความบกพร่องในทางต่างๆ ต้องได้รับการศึกษาภาคบังคับด้วยรูปแบบและวิธีการที่เหมาะสม⁴ รวมทั้งได้รับสิ่งอำนวยความสะดวก สื่อ บริการและความช่วยเหลืออื่นใด ตามความจำเป็น เพื่อประกันโอกาสและความเสมอภาคในการศึกษาตามมาตรา 12 ของ พ.ร.บ.การศึกษาภาคบังคับ (พ.ศ.2545) การศึกษาพิเศษนี้จะต้องจัดให้กับเด็กที่มีร่างกายพิการ ทูพพลภาพ ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ กำพร้าหรือไม่มีผู้ดูแล และเด็กยากไร้หรือด้อยโอกาสด้วย

นโยบายการศึกษาถ้วนหน้ายังคงเป็นประเด็นที่รัฐให้ความสำคัญอย่างต่อเนื่องดังที่กำหนดอยู่ในแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับปัจจุบัน (พ.ศ.2545-2559) แนวนโยบายในแผนการศึกษาชาติตั้งเป้าหมายไว้ว่า เด็กทุกคนต้องจบการศึกษาภาคบังคับเก้าปี และคนไทยทุกคนมีโอกาสได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานสิบสองปี⁵

ตามรายงานเรื่องการศึกษาถ้วนหน้า ที่นำเสนอต่อยูเนสโก (UNESCO) มีการประเมินผลตามเป้าหมาย 6 ข้อ ดังนี้⁶

1. ขยายการจัดการศึกษาสำหรับเด็ก โดยเฉพาะเด็กที่ยากไร้

2. จัดการศึกษาขั้นประถมศึกษาที่มีคุณภาพให้กับเด็กทุกคน โดยเฉพาะชนเผ่าพื้นเมืองที่ไม่มีสัญชาติ

3. จัดการฝึกอบรมด้านวิชาชีพและทักษะการดำเนินชีวิตให้แก่เด็กและเยาวชน

4. ส่งเสริมให้ผู้ใหญ่ได้เรียนรู้และเข้าถึงการศึกษาอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

5. จัดความแตกต่างทางเพศระหว่างนักเรียนหญิงและชายในโรงเรียนระดับมัธยม

6. พัฒนาคุณภาพทางการศึกษา โดยเฉพาะในด้านทักษะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต

ประเทศไทยกล่าวอ้างว่าประสบความสำเร็จตามเป้าหมายของการศึกษาถ้วนหน้า โดยอ้างอิงตัวชี้วัดที่ระบุในแผนการศึกษาแห่งชาติ ซึ่งประกอบด้วยอัตราการสมัครเข้าเรียน ร้อยละของนักเรียนในระดับอนุบาล ประถม และมัธยมศึกษา จำนวนงบประมาณ อัตราการรู้หนังสือของเด็กนักเรียน และความเสมอภาคทางเพศ

เมื่อไม่นานมานี้ รัฐบาลไทยยังได้อนุญาตให้เด็กซึ่งเป็นลูกหลานของแรงงานข้ามชาติที่เข้าเมืองผิดกฎหมายสามารถเข้ารับการศึกษาระดับพื้นฐานใน โรงเรียนของรัฐได้โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายเช่นกัน

การศึกษาในระบบในประเทศไทยครอบคลุมการศึกษอย่างต่อเนื่อง 12 ปี โดยเริ่มจากการศึกษาก่อนวัยเรียนจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ในกฎกระทรวงว่าด้วยการแบ่งประเภทและระดับของการศึกษาระดับพื้นฐาน พ.ศ.2546⁷ ได้แบ่งการศึกษาในระบบที่เป็นการศึกษาระดับพื้นฐานออกเป็น 3 ระดับ ดังนี้

1. การศึกษาระดับก่อนประถมวัย สำหรับเด็กที่มีอายุตั้งแต่ 3 ถึง 6 ปี เพื่อเป็นการวางรากฐานของชีวิต และเตรียมความพร้อมของเด็กทั้งทางร่างกายและจิตใจ สติปัญญา อารมณ์ บุคลิกภาพ และการอยู่ร่วมในสังคม

2. การศึกษาระดับประถมศึกษา เป็นการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนได้พัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ทั้งในด้านคุณธรรม จริยธรรม ความรู้และความสามารถขั้นพื้นฐาน โดยปกติใช้เวลาเรียน 6 ปี ตาม พ.ร.บ.การศึกษาภาคบังคับ พ.ศ.2545⁸ เด็กที่เข้ารับการศึกษาระดับนี้จะต้องมีอายุ 7 ปี ขึ้นไป

3. การศึกษาระดับมัธยมศึกษา แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ

3.1 การศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มุ่งให้ผู้เรียนได้พัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ในด้านต่างๆ ต่อจากระดับประถมศึกษา เพื่อให้รู้ถึงความสนใจและความถนัดของตนเอง ทั้งในด้านวิชาการและวิชาชีพ โดยปกติใช้เวลาเรียน 3 ปี เยาวชนที่เรียนในระดับนี้มีอายุตั้งแต่ 12 ถึง 14 ปี

3.2 การศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย มุ่งส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ศึกษาตามความถนัดและความสนใจ เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อหรือประกอบอาชีพ ทั้งยังมุ่งพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม และทักษะทางสังคมที่จำเป็น โดยปกติใช้เวลาเรียน 3 ปี

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานที่ใช้อยู่ในปัจจุบันจัดทำขึ้นในปี 2544 โดยกรมวิชาการ⁹ ตามมาตรา 27 วรรค 1 ของ พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ซึ่งกล่าวไว้ว่า “ให้คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อความเป็นไทย ความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ การดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพ ตลอดจนเพื่อการศึกษาต่อ”¹⁰ มีการแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรซึ่งประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญ นักการศึกษา และครูจากโรงเรียนต่างๆ¹¹ หลักสูตรแกนกลางนี้ได้กำหนดกรอบในการพัฒนาหลักสูตรในโรงเรียน ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 จนถึงมัธยมศึกษาปีที่ 6¹² ดังนั้น สถานศึกษาจึงสามารถพัฒนาเนื้อหา รายละเอียดในหลักสูตรบนพื้นฐานของหลักสูตรแกนกลางได้

ปัจจุบัน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กำลังดำเนินการปรับปรุงหลักสูตรแกนกลาง ในช่วงที่จัดทำรายงานนี้ ร่างหลักสูตรใหม่เพิ่งจะผ่านความเห็นชอบ ดังนั้นการวิเคราะห์หลักสูตรในการศึกษานี้จึงใช้หลักสูตร พ.ศ.2544 เป็นพื้นฐาน

การบริหารและจัดการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

กระทรวงศึกษาธิการเป็นหน่วยงานหลักที่ควบคุมดูแลงานด้านการศึกษา โดยแบ่งการบริหารออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ การบริหารราชการส่วนกลาง เขตพื้นที่การศึกษา และโรงเรียน ส่วนกลางมีอำนาจหน้าที่ในการกำหนดนโยบาย แผน และมาตรฐานการศึกษา ส่วนกลางจะทำหน้าที่สนับสนุนทรัพยากรเพื่อการศึกษา ส่งเสริมและประสานงานให้เกิดกิจกรรมทางด้านศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม และกีฬาเพื่อการศึกษา ตลอดจนติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผลกระบวนการเรียนการสอน สภาการศึกษาแห่งชาติเป็นหน่วยงานหลักในการกำกับดูแลนโยบาย และจัดทำแผนการศึกษา สภาการศึกษาประกอบด้วยรัฐมนตรี และผู้แทนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง องค์กรเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรวิชาชีพ ผู้แทนคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย

และองค์กรศาสนาอื่นๆ และกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ¹³ สภาการศึกษาจะพิจารณานโยบายและแผนการศึกษาทั้งหมดให้เชื่อมโยงกับสาขาและระดับการบริหารงานในกระทรวงศึกษาธิการ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานทำหน้าที่กำกับดูแลการบริหารและจัดการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ในสถานศึกษา 32,340 แห่ง¹⁴ ซึ่งรับผิดชอบเด็กนักเรียนประมาณ 11 ล้านคน¹⁵ การบริหารงานแบ่งออกเป็น 185 เขตพื้นที่การศึกษา ทั่วประเทศ การแบ่งออกเป็นเขตพื้นที่การศึกษามุ่งที่จะอำนวยความสะดวกในการบริหารจัดการ จัดสรรงบประมาณ และการติดตามตรวจสอบอย่างใกล้ชิด และเพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายการกระจายอำนาจในการจัดการศึกษา ซึ่งครอบคลุมอยู่ในบทบัญญัติทางการศึกษาหลายๆ บท ในแต่ละเขตพื้นที่การศึกษา จะมีคณะกรรมการและสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ซึ่งมีอำนาจหน้าที่ในการจัดตั้ง ยุบ รวม หรือยกเลิกสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในเขตพื้นที่การศึกษา ส่งเสริมและสนับสนุนสถานศึกษาเอกชนในเขตพื้นที่การศึกษา ประสานและส่งเสริมองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้สามารถจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับนโยบายและมาตรฐานการศึกษา ส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาโดยรวมทั้งหมด¹⁶

คณะกรรมการเขตพื้นที่การศึกษาประกอบด้วย ผู้แทนจากองค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สมาคมผู้ประกอบการวิชาชีพครู สมาคมผู้ประกอบการวิชาชีพบริหารการศึกษา สมาคมผู้ปกครองและครู ผู้นำศาสนา และผู้ทรงคุณวุฒิในด้านต่างๆ การที่คณะกรรมการเขตพื้นที่การศึกษาประกอบด้วยบุคคลที่หลากหลายเช่นนี้นำไปสู่การมีส่วนร่วมของบุคคลที่เกี่ยวข้องจากสาขาต่างๆ ในการกำหนดนโยบายการจัดการศึกษาในระดับท้องถิ่น¹⁷

สำนักพัฒนาการศึกษาเขตพัฒนาพิเศษเฉพาะกิจจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้จัดตั้งขึ้นตั้งแต่วันที่ 28 พฤศจิกายน 2549 โดยครอบคลุมจังหวัดยะลา ปัตตานี นราธิวาส สตูล และ 4 อำเภอของจังหวัดสงขลา (อำเภอจะนะ นาทวี สะบ้าย้อย เทพา)¹⁸ มีอำนาจหน้าที่ในการประสานงาน สนับสนุน ส่งเสริม การศึกษาขั้นพื้นฐานที่จัดเป็นพิเศษในเขตพื้นที่พิเศษจังหวัดชายแดนภาคใต้เพื่อสนับสนุนความต้องการของชุมชนท้องถิ่น¹⁹ การศึกษาขั้นพื้นฐานที่จัดเป็นพิเศษนี้ให้ความสำคัญกับการศึกษาในด้านศาสนา ภาษาไทย ประวัติศาสตร์ชุมชน และภาษาต่างประเทศที่ใช้เป็นภาษาหลักในพื้นที่ โดยที่หลักสูตรศาสนาและหลักสูตรสามัญสามารถโอนย้ายกันได้ สนับสนุนการจัดการศึกษาในระบบ 2 ภาษา(ไทย-มาเลย์) การพัฒนาสถานศึกษาเอกชน ปรับปรุงการศึกษาด้านศาสนาในสถานศึกษาเอกชนทั่วไป และการสอนศาสนาอิสลามขั้นพื้นฐาน(ฟิรฎูฮีน) ในศูนย์

การศึกษาศาสนาอิสลามประจำมัสยิด(ดาดีกา) ทั้งยังเปิดให้ผู้นำศาสนาในพื้นที่เข้าร่วมในการพัฒนาหลักสูตร และจัดพิมพ์ตำราเรียน ความร่วมมือของฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะเป็นการเพิ่มมาตรการความปลอดภัยให้กับข้าราชการครู และบุคลากรในพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง²⁰

ยังมีหน่วยงานอื่นๆ ที่ทำงานร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน สำนักงานคณะกรรมการการส่งเสริมการศึกษาเอกชนเป็นหน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบการจัดการศึกษาของภาคเอกชน ทั้งในระบบและนอกระบบ รวมถึงการศึกษาพิเศษ เช่น โรงเรียนสำหรับคนตาบอด และโรงเรียนที่จัดการศึกษาสำหรับคนด้อยโอกาส

ด้วยนโยบายกระจายอำนาจในการจัดการศึกษา โรงเรียนในพื้นที่ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความพร้อม จะถูกโอนย้ายไปอยู่ในความดูแลขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ปัจจุบัน กรมการปกครองท้องถิ่นรับผิดชอบดูแลสถานศึกษา 1,388 แห่ง ทั่วประเทศ ส่วนในกรุงเทพมหานคร มีสำนักงานการศึกษา กรุงเทพมหานคร เป็นผู้รับผิดชอบดูแลการจัดการศึกษาในพื้นที่

ในพื้นที่ชายแดน กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนจัดให้บริการด้านการศึกษาให้กับโรงเรียนในท้องถิ่นห่างไกล ปัจจุบัน มีโรงเรียน 170 แห่งทั่วประเทศ ที่อยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของกองบัญชาการฯ

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานที่ใช้อยู่ในปัจจุบันจัดทำขึ้นในปี 2544 โดยกรมวิชาการ²¹ ตามมาตรา 27 วรรค 1 ของ พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ซึ่งกล่าวไว้ว่า “ให้คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อความเป็นไทย ความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ การดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพ ตลอดจนเพื่อการศึกษาต่อ”²² มีการแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรซึ่งประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญ นักการศึกษา และครูจากโรงเรียนต่างๆ²³ หลักสูตรแกนกลางนี้ได้กำหนดกรอบในการพัฒนาหลักสูตรในโรงเรียน ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 จนถึงมัธยมศึกษาปีที่ 6²⁴ ดังนั้น สถานศึกษาจึงสามารถพัฒนาเนื้อหา รายละเอียดในหลักสูตรบนพื้นฐานของหลักสูตรแกนกลางได้ แต่ละโรงเรียนยังสามารถพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของตนเอง โดยที่ยังคงเนื้อหาในหลักสูตรแกนกลางไว้ร้อยละ 70

ปัจจุบัน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานกำลังดำเนินการปรับปรุงหลักสูตรแกนกลางหลักสูตรใหม่เพ็ฯจะผ่านความเห็นชอบในช่วงเวลาที่จัดทำรายงานนี้ หลักสูตรแกนกลางที่

ปรับปรุงใหม่ (พ.ศ.2551) จะเริ่มนำไปใช้ในโรงเรียนนาร่องในปีการศึกษา 2552 ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-6 และมัธยมศึกษาปีที่ 1 และ 4 ปีการศึกษา 2553 ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-6 มัธยมศึกษาปีที่ 1, 2 และ 4 และใช้กับทุกระดับชั้นในปีการศึกษา 2554 ส่วนโรงเรียนอื่นๆ จะใช้หลักสูตรใหม่เป็นช่วงๆ ไปแบบเดียวกัน โดยจะเริ่มตั้งแต่ปีการศึกษา 2553 ในปี 2555 ทุกโรงเรียนจะใช้หลักสูตรใหม่ทั้งหมด

การวิเคราะห์ในการศึกษานี้จะใช้หลักสูตรการศึกษา พ.ศ.2544

2. สัทธิมนุษยชนศึกษา: กฎหมายและนโยบาย หลักสูตร และโครงการการศึกษา

กฎหมายและนโยบายว่าด้วยสัทธิมนุษยชนศึกษา

ประเทศไทยได้ดำเนินการสนับสนุนการจัดสัทธิมนุษยชนศึกษามากกว่า 50 ปี การริเริ่มอย่างเป็นทางการเกี่ยวกับสัทธิมนุษยชนศึกษาในประเทศไทยเริ่มขึ้นภายใต้โครงการการศึกษาเพื่อความเข้าใจอันดีระหว่างชาติ (UNESCO Associated Schools Project Network-ASP Net)²⁵ ซึ่งประเทศไทยเข้าร่วมเป็นสมาชิกในปี พ.ศ. 2501 โดยมีวิทยาลัยครู 2 แห่งแรกที่เข้าร่วมโครงการคือ วิทยาลัยครูสวนสุนันทา และวิทยาลัยครูอุบลราชธานี และในปีพ.ศ. 2506 โครงการได้ขยายไปสู่โรงเรียนที่จัดการศึกษาขั้นพื้นฐานทั้งในกรุงเทพและต่างจังหวัด ปัจจุบันมีสถานศึกษาต่างๆ กว่า 100 แห่งเป็นสมาชิก โครงการฯ ดำเนินกิจกรรมในประเด็นที่ยูเนสโกให้ความสำคัญ เช่น สันติภาพและการเคารพความหลากหลายทางวัฒนธรรม สัทธิมนุษยชน วัฒนธรรม ฯลฯ กิจกรรมที่จัดภายใต้โครงการนี้ประกอบด้วยการพัฒนาสื่อการเรียนการสอน กิจกรรมเสริมหลักสูตร และการแลกเปลี่ยนทางวิชาการ²⁶ กระทรวงศึกษาธิการยังได้แต่งตั้งคณะกรรมการโครงการการศึกษาเพื่อความเข้าใจอันดีระหว่างชาติขึ้นเพื่อทำหน้าที่กำกับดูแลงานภายใต้โครงการนี้

เพื่อตอบสนองต่อทศวรรษแห่งสัทธิมนุษยชนศึกษาที่ประกาศโดยสหประชาชาติ คณะกรรมการยูเนสโกประเทศไทย กระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับโครงการการศึกษาเพื่อความเข้าใจอันดีระหว่างชาติจึงได้ริเริ่มโครงการสัทธิมนุษยชนศึกษาขึ้น มีการจัดกิจกรรมมากมายภายใต้สัญญาเลขที่ 848.124.7 (97/2576) (483) ที่เป็นการลงนามระหว่างองค์การยูเนสโก และคณะกรรมการยูเนสโกประเทศไทย และได้กลายเป็นพื้นฐานในการพัฒนาสัทธิมนุษยชนศึกษาในประเทศไทยต่อมา ภายหลังจากเริ่มต้นสัญญาเมื่อเดือนธันวาคม 2540 ได้มีการพัฒนาแผนการเรียนการสอน จำนวน 8 แผน เพื่อบูรณาการเรื่องสัทธิมนุษยชนลงในหลักสูตรในระดับมัธยมศึกษา ซึ่งต่อมาได้นำไป

ทดลองใช้ในโรงเรียนที่เข้าร่วมโครงการการศึกษาเพื่อความเข้าใจอันดีระหว่างชาติที่ได้รับการคัดเลือก โดยมีโรงเรียน 3 แห่งในภาคต่างๆ เป็นศูนย์กลางในการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการให้แก่ครูผู้สอนและสาธิตการใช้แผนการเรียนการสอน²⁷

เป็นที่น่าสังเกตว่าในช่วงที่องค์การยูเนสโกได้ริเริ่มโครงการสิทธิมนุษยชนศึกษาขึ้น เรื่องสิทธิมนุษยชนยังเป็นประเด็นที่อ่อนไหวในสังคมไทย และนักเรียน รวมทั้งบุคลากรในโรงเรียนให้ความสนใจต่อปัญหาในระดับโลกในด้านอื่นๆ มากกว่า เช่น ความเข้าใจระหว่างประเทศ การเรียนรู้วัฒนธรรมนานาชาติ และสิ่งแวดล้อม²⁸

ความใส่ใจในเรื่องสิทธิเด็กเป็นเรื่องที่มีการยอมรับกันมากขึ้น และได้มีการริเริ่มส่งเสริมการปฏิบัติตามอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก และส่งเสริมสภาพแวดล้อมในโรงเรียนที่เป็นมิตรกับเด็ก องค์การพัฒนาเอกชนหลายองค์กร และหน่วยงานของสหประชาชาติได้จัดการฝึกอบรม และจัดพิมพ์เอกสารที่เกี่ยวกับอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก ในเดือนพฤศจิกายน 2541 สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้ริเริ่มโครงการ โรงเรียนเพื่อนเด็กขึ้นในโรงเรียนประถมและมัธยม จำนวน 23 แห่ง ใน 6 จังหวัด²⁹ โดยมุ่งที่จะสร้างโรงเรียนที่เป็นมิตรกับเด็กและใช้เรื่องสิทธิเป็นฐานในการเรียนรู้ ซึ่งจะส่งเสริมให้เกิดผลการเรียนรู้ที่มีคุณภาพ ส่งเสริมสุขภาพทั้งในทางร่างกายและอารมณ์ ตลอดจนส่งเสริมการพัฒนาทักษะการดำเนินชีวิตที่จำเป็น การริเริ่มโครงการในครั้งนี้เน้นเป้าหมายส่วนใหญ่ไปที่ความปลอดภัยทางกายภาพของเด็ก

ความพยายามอย่างเป็นทางการในบูรณาการสิทธิมนุษยชนศึกษาเข้าในระบบโรงเรียนเริ่มขึ้นในรัฐธรรมนูญ 2540 พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ได้รับการตราขึ้นเป็นกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ 2540³⁰ เพื่อใช้เป็นกลไกหลักในการดำเนินนโยบายด้านการศึกษาของรัฐ³¹ มาตรการต่างๆ ใน พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติสอดคล้องกับสิทธิที่ได้รับการรับรองในรัฐธรรมนูญตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น³² โดยมีบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชนศึกษาเมื่อเอ่ยถึงเป้าหมายและหลักการในการจัดการศึกษา

มาตรา 6

การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่น ได้อย่างมีความสุข

Section 7: ในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมือง การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข *รัฐจักรักษาและ*

ส่งเสริมสิทธิ หน้าที่ เสรีภาพ ความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและของประเทศชาติ รวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล ตลอดจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความริเริ่มสร้างสรรค์ ใฝ่รู้ และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง

(ตัวเน้นเป็นของผู้เขียน)

แผนการศึกษาแห่งชาติฉบับปัจจุบัน (พ.ศ. 2545-2559) ซึ่งจัดทำโดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี เพื่อ “เป็นแผนยุทธศาสตร์เพื่อให้เกิดการปฏิรูปการศึกษาที่สอดคล้องต้องกันทั้งประเทศในช่วงระยะเวลา 15 ปี ตั้งแต่พ.ศ. 2545-2559”³³ แผนการศึกษาแห่งชาติได้กำหนดแนวนโยบาย 11 ประการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ 3 ข้อ คือ 1) พัฒนาคนอย่างรอบด้าน และสมดุล เพื่อเป็นฐานหลักของการพัฒนา 2) การปฏิรูปการเรียนรู้เพื่อพัฒนาผู้เรียนตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพ และ 3) การปลูกฝังและเสริมสร้างศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ในระบบวิถีชีวิตที่ดีงาม

รัฐธรรมนูญ 2540 พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และแผนการศึกษาแห่งชาติ จึงเป็นตัวกำหนดกรอบสิทธิมนุษยชนศึกษาของไทย อีกทั้งยังเป็นแนวทางในการเริ่มดำเนินการด้านสิทธิมนุษยชนศึกษา เช่น ความร่วมมือระหว่างคณะอนุกรรมการสิทธิมนุษยชนศึกษา คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ กับกระทรวงศึกษาธิการในการเริ่มดำเนิน โครงการนำร่องการพัฒนาสิทธิมนุษยชนศึกษาในโรงเรียนในพื้นที่กรุงเทพมหานคร

นอกจากนี้ คณะอนุกรรมการสิทธิมนุษยชนศึกษา คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ กำลังพัฒนาแผนปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชนศึกษา ในช่วงปี 2550 และ 2551 คณะอนุกรรมการฯ ได้จัดการสัมมนาเชิงปฏิบัติการในพื้นที่ภาคต่างๆ เพื่อสร้างเวทีการถกเถียงแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน นักการศึกษา และประชาชนทั่วไป เพื่อให้แผนปฏิบัติการดังกล่าวเป็นไปตามความต้องการของชุมชน ปัจจุบันแผนปฏิบัติการฯ อยู่ในขั้นตอนของการร่าง ซึ่งคาดว่าจะเสร็จสมบูรณ์ราวต้นปี 2552

การบูรณาการสิทธิมนุษยชนศึกษาเข้าในหลักสูตรโรงเรียน

มาตรา 24 วรรค 4 ของ พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ ถือได้ว่าได้กำหนดหลักเกณฑ์พื้นฐานของ
แนวทางในการบูรณาการสิทธิมนุษยชนศึกษา โดยมาตราดังกล่าวบัญญัติไว้ว่า ในการจัด
กระบวนการเรียนรู้ สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้อง “ดำเนินการจัดการเรียนการสอน
โดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่
ดีงามและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ไว้ในทุกวิชา” อาจกล่าวได้ว่าบทบัญญัติในมาตรานี้ทำให้
เรื่องสิทธิมนุษยชนได้ถูกบูรณาการเข้าสู่การศึกษาขั้นพื้นฐานของไทย แต่สภาพการณ์ใน
ระดับอุดมศึกษากลับแตกต่างออกไป ศ.วิทิต มั่นตราภรณ์ และคณะ³⁴ ได้ทำการสำรวจเรื่องสิทธิ
มนุษยชนศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย ซึ่งมหาวิทยาลัยแต่ละแห่งได้รับอนุญาตให้กำหนดหลักสูตร
และสาระการเรียนรู้ของตนเอง และพบว่าเรื่องสิทธิมนุษยชนถูกนำมาสอนเป็นวิชาของหลักสูตร
ปริญญาทางด้านกฎหมายเป็นหลัก หรือเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรที่เกี่ยวกับกฎหมายระหว่าง
ประเทศ มีเพียงที่มหาวิทยาลัยมหิดลแห่งเดียวเท่านั้นที่เปิดสอนในระดับบัณฑิตวิทยาลัยเป็น
หลักสูตรเฉพาะด้านสิทธิมนุษยชน³⁵

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2544 ได้แบ่งออกเป็น 8 กลุ่มสาระการเรียนรู้ ได้แก่ 1)
ภาษาไทย 2) คณิตศาสตร์ 3) วิทยาศาสตร์ 4) สังคม ศาสนาและวัฒนธรรม 5) สุขศึกษา และพล
ศึกษา 6) ศิลปะ 7) การงานอาชีพ และเทคโนโลยี และ 8) ภาษาต่างประเทศ

เนื้อหาเรื่องสิทธิมนุษยชน พบใน 3 กลุ่มสาระการเรียนรู้ ต่อไปนี้

1. กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม – มีเนื้อหาเกี่ยวกับสิทธิเด็ก ความหมายของ
สิทธิมนุษยชน กลไกภายในประเทศ องค์กรด้านสิทธิมนุษยชน และปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิ
มนุษยชน
2. กลุ่มสาระการเรียนรู้สุขศึกษา และพลศึกษา – มีหัวข้อสิทธิของผู้บริโภค
3. กลุ่มสาระการเรียนรู้การงานอาชีพและเทคโนโลยี – มีการศึกษาเรื่องสิทธิของผู้บริโภคและสิทธิ
ในการทำงาน

ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นกลุ่มที่พบเนื้อหาเรื่องสิทธิมนุษยชน
มากที่สุด มีเนื้อหาเกี่ยวกับสิทธิ และหน้าที่ของพลเมืองดีตามกฎหมาย ประเพณี และวัฒนธรรมไทย
ภายใต้กรอบเช่นนี้ ขอบเขตของเนื้อหาจะค่อยๆ ขยายออก จากที่เกี่ยวข้องกับตนเองและครอบครัว
ในระดับประถมศึกษา ไปสู่บริบทในระดับประเทศในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น และไปสู่บริบทโลก
ในชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย

รายละเอียดของเนื้อหาที่สัมพันธ์กับเรื่องสิทธิมนุษยชนที่ปรากฏอยู่ในหลักสูตรกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม มีดังต่อไปนี้

ช่วงชั้นที่ 1 ระดับประถมศึกษาปีที่ 1-3 - มาตรฐานการเรียนรู้ข้อที่ 2 (จาก 3 ข้อ) เกี่ยวกับการเข้าใจ สถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพ หน้าที่ของตนเองและผู้อื่น รวมทั้งเข้าใจในสิทธิที่พึงได้รับการคุ้มครอง ตลอดจนการปฏิบัติตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับตนเองและครอบครัว โดยมีวัตถุประสงค์ว่าผู้เรียนจะสามารถ:

ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 เข้าใจเรื่องสถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพ หน้าที่ของตนเองและผู้อื่นในฐานะสมาชิกที่ดีของครอบครัว ห้องเรียนและโรงเรียน; เข้าใจสิทธิเด็กตามหลักสิทธิมนุษยชนในเรื่อง สิทธิพื้นฐาน 4 ประการ ได้แก่ 1. สิทธิที่จะมีชีวิต 2. สิทธิที่จะได้รับการคุ้มครอง 3. สิทธิที่จะได้รับการพัฒนา 4. สิทธิที่จะมีส่วนร่วม; ตระหนักถึงความคุ้มครองในระดับตัวตน

ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 เรียนรู้ เข้าใจ และปฏิบัติตามสถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพ หน้าที่ของตนเองและผู้อื่นในฐานะสมาชิกที่ดีในระดับหมู่บ้าน; เข้าใจสิทธิเด็กตามหลักสิทธิมนุษยชนในเรื่องสิทธิพื้นฐาน 4 ประการ ได้แก่ 1. สิทธิที่จะมีชีวิต 2. สิทธิที่จะได้รับการปกป้อง 3. สิทธิที่จะได้รับการพัฒนา 4. สิทธิในการมีส่วนร่วม; ตระหนักถึงการคุ้มครองความเป็นส่วนตัว; รับรู้เรื่องการอยู่ร่วมกับครอบครัวและการดำรงชีวิตตามหลักสิทธิมนุษยชน

ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 เรียนรู้ เข้าใจและปฏิบัติตามสถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพ หน้าที่ของตนเองและผู้อื่นในฐานะสมาชิกที่ดีในระดับตำบล; เข้าใจสิทธิเด็กตามหลักสิทธิมนุษยชนสิทธิพื้นฐาน 4 ประการ ได้แก่ 1. สิทธิที่จะมีชีวิต 2. สิทธิที่จะได้รับการปกป้อง 3. สิทธิที่จะได้รับการพัฒนา 4. สิทธิในการมีส่วนร่วม; ตระหนักถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ การได้รับการยอมรับ ชื่อเสียง และความมั่นคงในชีวิตตามหลักสิทธิมนุษยชน

ช่วงชั้นที่ 2 ระดับประถมศึกษาปีที่ 4-6 มาตรฐานการเรียนรู้ ข้อ 2 ของช่วงชั้นนี้เป็นเรื่องการตระหนักถึงสถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพ และหน้าที่ในฐานะพลเมืองดีในท้องถิ่นและประเทศ

ความเข้าใจในเรื่องสิทธิเด็กเพื่อคุ้มครองปกป้องตนเองและผู้อื่น ตลอดจนปฏิบัติตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับตนเอง ครอบครัวและชุมชน ในช่วงนี้นักเรียนจะตระหนักและปฏิบัติตามสถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพและหน้าที่ ของตนเองและของผู้อื่นในฐานะพลเมืองดีในชุมชน จังหวัด ภูมิภาค และประเทศ และเข้าใจถึงสิทธิพื้นฐานของเด็ก นักเรียนจะได้เรียนเกี่ยวกับกฎหมายต่างๆ โดยเริ่มที่เกี่ยวกับตัวเอง เช่น สถานะทางกฎหมายของเด็ก และค่อยๆขยายไปเรียนเรื่องที่กว้างขึ้น เช่น กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับชุมชน

เมื่อสิ้นสุดแต่ละชั้น นักเรียนจะสามารถ:

ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เห็นคุณค่าและปฏิบัติตามสถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพและหน้าที่ของตนเองและผู้อื่นในฐานะพลเมืองดีของชุมชนและท้องถิ่น ในระดับอำเภอ; เข้าใจสิทธิพื้นฐานของเด็ก 4 ประการ สิทธิที่จะมีชีวิต สิทธิที่จะได้รับการปกป้อง สิทธิที่จะได้รับการพัฒนา สิทธิในการมีส่วนร่วม; การปฏิบัติตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับตนเอง กฎหมายเกี่ยวกับชื่อบุคคล กฎหมายเกี่ยวกับสัญชาติ เพื่อความรู้และเข้าใจในเรื่องสิทธิเด็ก การคุ้มครอง ปกป้องตนเองและผู้อื่นตามหลักสิทธิมนุษยชน

ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 เห็นคุณค่าและปฏิบัติตามสถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพและหน้าที่ของตนเองและผู้อื่นในฐานะพลเมืองดีระดับจังหวัดและภาค; เข้าใจสิทธิพื้นฐานของเด็ก 4 ประการ สิทธิที่จะมีชีวิต สิทธิที่จะได้รับการปกป้อง สิทธิที่จะได้รับการพัฒนา สิทธิในการมีส่วนร่วม; ปฏิบัติตนตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว การรับรองบุตร สิทธิและหน้าที่ของบิดามารดาและสิทธิหน้าที่ของบุตร

แบบเรียนของระดับชั้น ป.5 นี้ ในหัวข้อ “การเป็นพลเมืองดี” ได้อธิบายบทบาทหน้าที่ที่แตกต่างกันของคนแต่ละสถานะในสังคม ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นไปตามหลักการสิทธิมนุษยชน ตัวอย่างเช่น บทบาทของนายจ้าง ก็จะต้อง “ให้ค่าจ้างที่เหมาะสมกับงานและสภาพการดำรงชีวิต จัดสวัสดิการที่ดี มีความโอบอ้อมอารีในทุกโอกาส และจัดให้มีวันหยุดและเวลาว่าง” แก่ลูกจ้าง ในแบบเรียนยังได้กล่าวถึงการยอมรับบุคคลที่มีวัฒนธรรมแตกต่างหลากหลายด้วย

ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เห็นคุณค่าและปฏิบัติตามสถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพและหน้าที่ของตนเองและผู้อื่นในฐานะพลเมืองดีของประเทศ; เข้าใจสิทธิพื้นฐานของเด็ก 4 ประการ สิทธิที่จะมีชีวิต สิทธิที่จะได้รับการปกป้อง สิทธิที่จะได้รับการพัฒนา สิทธิที่จะมีส่วนร่วม; ปฏิบัติตาม

หลักสิทธิเด็กเพื่อปกป้องตนเองและผู้อื่นตามหลักสิทธิมนุษยชน; ปฏิบัติตนตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ การจราจรทางบก

ช่วงชั้นที่ 3 ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 เนื้อหาเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนศึกษาในช่วงชั้นนี้เน้นที่การเป็นพลเมืองดี และที่การเข้าใจสิทธิมนุษยชนเพื่อคุ้มครองปกป้องตนเองและผู้อื่นให้ดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างสันติสุข และเรื่องการปฏิบัติตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับตนเอง ครอบครัว ชุมชนและประเทศชาติ โดยคำนึงถึงคุณธรรมของการอยู่ร่วมกันตามหลักศาสนาที่ตนนับถือ

เมื่อสิ้นสุดแต่ละชั้น นักเรียนจะสามารถ:

ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 ตระหนักถึงสถานภาพ บทบาท สิทธิเสรีภาพ และหน้าที่ ในฐานะพลเมืองดีของสังคม โดยยึดหลักคุณธรรมตามหลักศาสนาที่ตนนับถือ; สามารถปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีตามวิถีชีวิตประชาธิปไตย; รู้และเข้าใจความหมายและความสำคัญของสิทธิมนุษยชน

ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 2 ตระหนักถึงสถานภาพ บทบาท สิทธิเสรีภาพ และหน้าที่ในฐานะพลเมืองดีของสังคมในฐานะพลเมืองดีตามวิถีชีวิตประชาธิปไตย; มีศักยภาพในการทำประโยชน์ให้แก่จังหวัดและภาค; วิเคราะห์ผลของการปฏิบัติและการไม่ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีตามวิถีชีวิตประชาธิปไตย; รู้จักคุ้มครองปกป้องตนเองและผู้อื่นตามหลักสิทธิมนุษยชน

ในแบบเรียนของชั้น ม.2 นี้ การเป็นพลเมืองดีนั้นเชื่อมโยงกับเรื่องสิทธิมนุษยชนด้วย เนื้อหาในตำราเน้นความสำคัญของการเป็นพลเมืองดีตามสิทธิเสรีภาพที่ได้รับการรับรอง และตามหน้าที่ที่มีในฐานะพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย

ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 ตระหนักถึงสถานภาพ บทบาท สิทธิเสรีภาพ และหน้าที่ในฐานะพลเมืองดีของสังคม; ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีตามวิถีชีวิตประชาธิปไตย มีศักยภาพในการทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ; มีส่วนร่วมในการคุ้มครองปกป้องตนเองและผู้อื่นตามหลักสิทธิมนุษยชน; เข้าใจและปฏิบัติตนตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับตนเอง ครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติ; เข้าใจความหมายและความสำคัญของกฎหมาย ลักษณะของกฎหมาย ประเภทของกฎหมาย กฎหมายเกี่ยวกับตนเองและครอบครัวกฎหมายเกี่ยวกับบัตรประจำตัวประชาชน กฎหมายแพ่งเกี่ยวกับความสามารถของ

ผู้เยาว์ กฎหมายแพ่งลักษณะครอบครัว กฎหมายที่เกี่ยวกับชุมชน กฎหมายที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อม กฎหมายสำคัญของประเทศกฎหมายอาญาที่ควรรู้ กฎหมายเกี่ยวกับสิ่งเสพติดให้โทษ

ช่วงชั้นที่ 4 ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 นักเรียนในช่วงชั้นนี้จะได้เรียนรู้เกี่ยวกับสถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพ และหน้าที่ ในฐานะพลเมืองดีของประเทศและสังคมโลก ทั้งมีส่วนร่วมในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยและสังคมโลกอย่างสันติสุข ตลอดจนการปฏิบัติตนตาม กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับตนเอง ครอบครัว ชุมชน ประเทศชาติ และ สังคมโลก

เนื้อหาของช่วงชั้นที่ 4 ไม่ได้แยกออกเป็นแต่ละชั้น แต่ได้รวมเนื้อหาของ 3 ช่วงชั้นแรกเข้าด้วยกัน โดยเน้นที่การเรียนรู้เกี่ยวกับการเป็นพลเมืองดีของประเทศ และของสังคมโลก การปฏิบัติตาม ความเลื่อมใสทางศาสนา การทำความเข้าใจเรื่องสิทธิมนุษยชนในด้านต่างๆ ได้แก่ แนวคิด ความสำคัญ หลักสิทธิมนุษยชน ปณิญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน บทบาทของคณะกรรมการ สิทธิมนุษยชนแห่งชาติ การมีส่วนร่วมในการปกป้องสิทธิมนุษยชน ความรู้ด้านกฎหมาย ในเรื่อง ความหมาย ความสำคัญ ประเภท ความเป็นมาของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับตัวผู้เรียนเอง ครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติ กฎหมายว่าด้วยการเข้ารับราชการทหาร กฎหมายภาษีอากร และกฎหมาย ว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญา

จากการวิเคราะห์เนื้อหาของโครงสร้างหลักสูตรรายวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษาแห่งหนึ่ง ในกรุงเทพฯ³⁶ พบว่า รายวิชาสังคมศึกษาถูกตีความให้ครอบคลุมเนื้อหาอย่างกว้างขวาง ทั้ง ภูมิศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ หน้าที่พลเมือง ประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นศึกษา โลกศึกษา การพัฒนา เทคโนโลยี ประชากรศึกษา การเมืองการปกครอง และประชาธิปไตยกับวัฒนธรรม นอกจากนี้ เนื้อหาเรื่องสิทธิมนุษยชน สิทธิเด็ก เสรีภาพและหน้าที่พลเมือง ที่มีการสอนเป็นหัวข้อเฉพาะหนึ่ง ครั้งแล้ว ยังมีเนื้อหาเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนอยู่ในส่วนที่เกี่ยวกับการเรียนรู้เรื่องประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญและกฎหมายไทย

กฎหมายและกลไกด้านสิทธิมนุษยชนที่กล่าวถึงในแบบเรียนของระดับชั้นประถมและมัธยมศึกษา ได้แก่ ปณิญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก รัฐธรรมนูญ 2540 คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ และคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ โดย ส่วนใหญ่มีการกล่าวถึงเนื้อหาของกฎหมายที่เกี่ยวข้องหรืออนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กเพียงโดยย่อ เท่านั้น

สำหรับเรื่องสิทธิเด็กซึ่งเป็นส่วนประกอบหลักของสาระการเรียนรู้นี้ แม้จะไม่ได้อ้างถึงอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กเสมอไป แต่ก็เห็นได้ชัดจากรายละเอียดของหลักสูตรที่นำเสนอไปข้างต้นว่า เนื้อหาในเรื่องสิทธิเด็กเป็นไปตามสาระสำคัญของอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก ซึ่งได้แก่ สิทธิในการดำรงชีวิต สิทธิในการได้รับการปกป้องคุ้มครอง สิทธิในการได้รับการพัฒนา และสิทธิในการมีส่วนร่วม ในหนังสือแบบเรียนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม ชั้น ป.5 เล่มหนึ่ง³⁷ ในตอนที่ว่าด้วยเรื่องสิทธิเด็ก ได้กล่าวถึงสิทธิทั้งหมดที่ได้รับการรับรองอยู่ในอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก โดยที่ไม่ได้อ้างถึงอนุสัญญาฯ เลย สิทธิเด็กที่แบบเรียนได้กล่าวถึงมีทั้งหมด 28 ข้อ ใน 4 หมวด คือ “สิทธิในการดำรงชีวิต สิทธิในการได้รับการปกป้องคุ้มครอง สิทธิในการได้รับการพัฒนา และสิทธิในการมีส่วนร่วม”

เนื้อหาในหนังสือที่มีอยู่ทั้งหมด 4 หน้า แสดงให้เห็นถึงการตีความที่น่าสนใจไปหลายทาง ทั้งในด้านแนวคิดเรื่องสิทธิเด็ก และเนื้อหาของอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก ถึงแม้ว่าส่วนหนึ่งอาจจะเป็นผลมาจากความพยายามในการแปลแบบเรียนมาจากตำราภาษาอังกฤษ หรือความพยายามที่จะสรุปความโดยไม่อธิบายรายละเอียด แต่มันไม่เพียงแต่สะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจของผู้เขียน(หรือคณะผู้เขียน)ตำราเรียน ยังสะท้อนให้เห็นถึงนัยยะทั่วไปของสิทธิมนุษยชนในบริบทของคุณค่าในสังคมไทย³⁸ การตีความดังกล่าว บางกรณีเป็นอันตรายต่อความเข้าใจถึงคุณค่าหลักของสิทธิมนุษยชน เช่น

- สิทธิในการดำรงชีวิต: แบบเรียนกล่าวไว้ว่า “ผู้ใหญ่ไม่มีสิทธิทำให้เด็กตายก่อนที่จะเกิดมา” (หน้า 79)
- สิทธิในการได้รับการพัฒนา: แบบเรียนกล่าวไว้ว่า เด็กที่ไม่ได้การพัฒนาอาจจะ “ก่อให้เกิดปัญหาหรือเป็นภาระต่อสังคม” (หน้า 80)

สิทธิมนุษยชนศึกษาในกลุ่มสาระการเรียนรู้อื่นๆ

เนื้อหาเรื่องสิทธิมนุษยชนยังพบอยู่ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สุขศึกษาและพลศึกษา ในกลุ่มฯ นี้ นักเรียนจะได้เรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิของผู้บริโภค และสิทธิที่จะเป็นอิสระจากการถูกละเมิดทางเพศ

หลักสูตรของกลุ่มสาระการเรียนรู้การงานอาชีพและเทคโนโลยีนั้นค่อนข้างเปิดกว้าง และอนุญาตให้นักเรียนเลือกเรียน/ฝึกฝนทางวิชาชีพตามความสนใจ ในบางโรงเรียน เวลาเรียนในกลุ่มสาระฯ นี้ จะให้นักเรียนเข้าร่วมในการเรียนรู้สถานการณ์ด้านสิทธิมนุษยชนในชีวิตจริง

ในปี 2550 สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน และสำนักงานคณะกรรมการคุ้มครองผู้บริโภค ได้จัดทำแผนในการให้การศึกษาเรื่องการคุ้มครองสิทธิผู้บริโภคตาม พ.ร.บ.คุ้มครองผู้บริโภค พ.ศ.2522 เพื่อบูรณาการเข้าสู่หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2544 ในระดับชั้น ม.1-ม.6 มีการแต่งตั้งคณะกรรมการ ประกอบด้วย ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้ทรงความรู้ เพื่อให้ความช่วยเหลือด้านเนื้อหาของการคุ้มครองผู้บริโภค³⁹ หลังจากนั้น มีการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อฝึกอบรมผู้แทนครูจากโรงเรียนต่างๆ ทั่วประเทศ หลักสูตรสิทธิผู้บริโภคที่จัดทำขึ้นเริ่มนำมาใช้ในโรงเรียนที่เข้าร่วมกลุ่มเครือข่ายคุ้มครองผู้บริโภค และจะได้นำไปพัฒนาต่อเพื่อนำไปใช้ในโรงเรียนอื่นๆ ด้วย⁴⁰

ในทำนองเดียวกัน คณะกรรมการการเลือกตั้ง ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน จัดทำ “คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ประชาธิปไตย” จากฐานของหลักสูตรพ.ศ.2544 เพื่อเป็นคู่มือสำหรับครู คู่มือฯ สำหรับช่วงชั้นที่ 1 และ 2 ได้จัดทำเสร็จเรียบร้อยแล้ว และจัดพิมพ์ออกมาช่วงชั้นละ 10,000 เล่ม เนื้อหาในคู่มือฯ มุ่งที่จะปลูกฝังคุณค่าประชาธิปไตยในชีวิตประจำวันของเด็กนักเรียน

เนื้อหาหลักสูตรที่สถานศึกษาพัฒนาขึ้นเอง

หนึ่งในนโยบายหลักด้านการศึกษาของไทยก็คือ การกระจายอำนาจการจัดการศึกษาไปสู่ระดับท้องถิ่น ผลจากการนี้ ทำให้กระทรวงศึกษาธิการกำหนดแต่เพียงหลักสูตรแกนกลางตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น กระทรวงฯ ยังได้จัดพิมพ์หนังสือสำหรับอ่านหลักๆ และคู่มือต่างๆ เช่น คู่มือการจัดการหลักสูตร คู่มือการสอนตามกลุ่มสาระการเรียนรู้ทั้ง 8 กลุ่ม คู่มือการติดตามและประเมินผล การยอมรับความสำคัญของการกระจายอำนาจการจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองกับบริบทและความต้องการของท้องถิ่น ทำให้สถานศึกษาแต่ละแห่งสามารถพัฒนาเนื้อหาในหลักสูตรที่เป็นของตนเองตามกรอบของหลักสูตรแกนกลางที่กำหนดโดยคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน⁴¹ แต่ละโรงเรียนสามารถกำหนดประมวลรายวิชา และวิธีการสอนของตนเองในการสอนตามหลักสูตรแกนกลาง ทำให้โรงเรียนสามารถนำเอาองค์ความรู้จากชุมชนท้องถิ่นมาสู่ห้องเรียนได้ อย่างไรก็ตามสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่มีกฎระเบียบที่อนุญาตให้สถานศึกษาใช้หลักสูตรอื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากหลักสูตรแกนกลางที่กำหนดโดยคณะกรรมการฯ

เนื่องจากความยืดหยุ่นของหลักสูตรตามที่กล่าวมา ในการศึกษาครั้งนี้จึงพบว่าแต่ละโรงเรียนมีการทำงานด้านสิทธิมนุษยชนศึกษาในระดับที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบและการสนับสนุนของผู้บริหารโรงเรียน การมีส่วนร่วมของชุมชน ตลอดจนความสนใจและความสามารถของครูผู้สอนเป็นอย่างมาก (ดูรายละเอียดจากกรณีศึกษา)

วิธีการที่ใช้ในการเรียนการสอน

แผนการศึกษาแห่งชาติกล่าวว่า การจัดการศึกษาควรจะใช้วิธีบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม วิธีนี้ถูกนำไปประยุกต์ใช้ในเนื้อหาของการศึกษา วิธีการสอน และเป้าหมายของการศึกษา

วิธีการบูรณาการอย่างเป็นองค์รวมนี้สะท้อนออกมาอย่างชัดเจนในมาตรา 24 ของแผนการศึกษาแห่งชาติ ดังนี้

มาตรา 24 การจัดกระบวนการเรียนรู้ ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการดังต่อไปนี้

- (1) จัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล
- (2) ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา
- (3) จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติให้ทำได้ คิดเป็น ทำเป็น รักการอ่าน และเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง
- (4) จัดการเรียนการสอนโดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่างๆอย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงาม และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ไว้ในทุกวิชา
- (5) ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน และอำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และมีความรอบรู้ รวมทั้งสามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมกัน จากสื่อการเรียนการสอนและแหล่งวิทยาการประเภทต่างๆ

(6) จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาทุกสถานที่ ที่มีการประสานความร่วมมือกับบิดามารดา ผู้ปกครอง และบุคคลในชุมชนทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ

ในทางปฏิบัติ กระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการสามารถทำได้ด้วยวิธีการต่างๆ ตัวอย่างเช่น การสอดแทรก (infusion) เนื้อหาของรายวิชาที่แตกต่างออกไปลงในการสอนของตน การสอนบูรณาการแบบขนาน (Parallel Instruction) ซึ่งครู 2 คน ที่สอนต่างวิชากัน แต่วางแผนการสอนร่วมกัน ในหัวเรื่องเดียวกัน การสอนบูรณาการแบบสหวิทยาการ (Multidisciplinary Instruction) ซึ่งครูหลายคน ที่สอนต่างวิชากัน ใช้กระบวนการสอนโดยมอบหมายโครงการหนึ่งให้กับนักเรียน

ด้วยหลักการเช่นนี้ คาดว่าเนื้อหาสิทธิมนุษยชนจะถูก “บูรณาการ” เข้าสู่วิชาต่างๆ ซึ่งผลจะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับความเข้าใจและความตระหนักของครูผู้สอนและผู้บริหาร โรงเรียนเป็นอย่างมาก (ดูรายละเอียดในกรณีศึกษา)

สิ่งพิมพ์และสื่อการสอน

กระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์แต่เพียงหลักสูตรแกนกลาง โดยให้โอกาสสำหรับสถานศึกษาหรือโรงเรียนในการพัฒนารายละเอียดของแผนการเรียนการสอนในบทเรียน กระทรวงฯ จะรับรองและให้การแนะนำหนังสือแบบเรียนจำนวนหนึ่ง ซึ่งแต่ละโรงเรียนสามารถเลือกใช้ได้

เอกสารหลักๆ ที่มีเนื้อหาเรื่องสิทธิมนุษยชนที่ใช้ในโรงเรียน ได้แก่

- หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 จัดพิมพ์โดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ
- เอกสารประกอบหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 คู่มือการจัดการเรียนรู้ กลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม จัดพิมพ์โดย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ
- การจัดสาระการเรียนรู้ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-6 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 จัดทำโดย คณะอนุกรรมการพัฒนาคุณภาพวิชาการ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ

- การจัดสาระการเรียนรู้ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 จัดทำโดย คณะอนุกรรมการพัฒนาคุณภาพวิชาการ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ

กระทรวงฯ ด้วยความร่วมมือกับหน่วยงานอื่นๆ ยังได้จัดพิมพ์สื่อการสอนที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชน เช่น

- คู่มือการสอนสังคมศึกษาของยูเนสโก ตอนที่ 1 (ฉบับแปล) พ.ศ.2538 จัดพิมพ์โดยยูเนสโก และกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ จำนวน 8,500 เล่ม
- ชุดการเรียนการสอนเรื่องสหประชาชาติระดับประถมศึกษา (แปล) จัดพิมพ์โดยศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2540 จำนวน 8,500 เล่ม
- ชุดการเรียนการสอนเรื่องสหประชาชาติระดับมัธยมศึกษา (แปล) จัดพิมพ์โดยศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2540 จำนวน 8,500 เล่ม
- ชุดการเรียนการสอนเรื่องสหประชาชาติระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (แปล) จัดพิมพ์โดยศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2540 จำนวน 8,500 เล่ม
- "การยอมรับความเห็นผู้อื่น: จุดเริ่มของสันติภาพ" โดยยูเนสโก (ฉบับแปล) จัดพิมพ์โดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2542

ในความเป็นจริง แม้จะมีการผลิตสื่อการเรียนการสอนโดยทั้งกระทรวงศึกษาธิการฯ และหน่วยงานต่าง ๆ แต่ยังคงมีปัญหาการขาดแคลนหนังสือในตามต่างจังหวัด ซึ่งจะหาซื้อหนังสือแบบเรียนได้ยาก เด็กนักเรียนหลายคนไม่มีหนังสือเรียนของตนเอง ในบางที่ โรงเรียนไม่สามารถจัดซื้อแบบเรียนที่ทันสมัยให้กับครูได้

สิทธิมนุษยชนศึกษาที่จัดโดยภาคส่วนอื่นๆ

นอกเหนือจากกระทรวงศึกษาธิการแล้ว หน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน และคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ได้มีส่วนสนับสนุนการพัฒนาสิทธิมนุษยชนศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน และในหมู่เยาวชนทั่วไป

เพื่อเป็นการสนับสนุนและส่งเสริมการจัดกิจกรรมในโรงเรียนที่ส่งเสริมสิทธิมนุษยชน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานร่วมกับคณะอนุกรรมการส่งเสริมการพัฒนาประชาธิปไตยในคณะกรรมการเอกลักษณ์แห่งชาติ ภายใต้การกำกับดูแลของสำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี ได้จัดทำโครงการคัดเลือกโรงเรียนประชาธิปไตยตัวอย่าง เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายประการหนึ่งของรัฐบาลที่ผลักดันให้เกิดการปฏิรูปการศึกษา โดยยึดคุณธรรมนำความรู้ คำนึงถึงการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาทุกระดับ เสริมสร้างความตระหนักในคุณค่าของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ความสามัคคี สันติวิธี และวิถีประชาธิปไตย⁴² โรงเรียนที่สนใจจะต้องส่งรายงานกิจกรรมส่งเสริมประชาธิปไตย เพื่อพิจารณาคัดเลือกโรงเรียนประชาธิปไตยตัวอย่างในแต่ละปี

สถาบันพระปกเกล้า ซึ่งจัดการศึกษาในด้านการเมืองการปกครองและการพัฒนาประชาธิปไตยแก่ข้าราชการพลเรือนและบุคคลทั่วไป ร่วมกับศูนย์ศึกษาสำหรับพลเมือง (Center for Civil Education) ประเทศสหรัฐอเมริกา จัดอบรมโครงการ “โรงเรียนเพื่อสร้างสำนักพลเมือง” (Project Citizen) เพื่อปลูกฝังความคิดเรื่องประชาธิปไตยให้กับเยาวชนในระดับมัธยมศึกษา สถาบันพระปกเกล้าให้การสนับสนุนด้านงบประมาณฝึกอบรม และการประกวดเพื่อค้นหา “โรงเรียนเพื่อสร้างสำนักพลเมือง” เป้าหมายของโครงการฯ เป็นการส่งเสริมให้ครูและนักเรียนมีความเข้าใจต่อนโยบายสาธารณะ ส่งเสริมให้โรงเรียนมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาชุมชนโดยใช้หลักการประชาธิปไตย และเสริมสร้างจิตสำนึกต่อประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมในหมู่เยาวชน โครงการได้ดำเนินการเป็นระยะเวลา 2 ปี โดยในปีแรกจัดอบรมใน 44 โรงเรียน และปีที่สอง 37 โรงเรียน

เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงในโรงเรียน สำนักสันติวิธีและธรรมาภิบาล สถาบันพระปกเกล้า ร่วมกับสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ได้ริเริ่มโครงการเพื่อเสริมสร้างสันติวัฒนธรรมในสถานศึกษา และเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจร่วมกันในระหว่างบุคลากรของกระทรวงศึกษาธิการในการขยายแนวคิดสันติวัฒนธรรมเข้าไปในระบบการศึกษาของไทย โครงการมีระยะเวลาดำเนินงาน 2 ปี ระยะแรกเป็นการฝึกอบรมครูให้เป็นวิทยากรหลัก การฝึกอบรมครอบคลุมเรื่องแนวคิดพื้นฐานในการจัดการความขัดแย้งด้วยสันติวิธี และเรื่องการเจรจาไกล่เกลี่ย ระยะที่สอง สถานศึกษา 80 แห่งจะได้รับเลือกให้เข้าร่วมโครงการ และเข้าร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการ ในหัวข้อ “การศึกษาเพื่อการจัดการความขัดแย้ง - โลกแห่งโอกาสที่เป็นไปได้” เป็นเวลา 1 วัน โครงการฯ ได้จัดทำหนังสือคู่มือ สื่อการศึกษา และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้ในโครงการ ในอนาคต โครงการฯ จะได้ขยายผลให้ครอบคลุมระบบการศึกษาในระดับที่กว้างขวางออกไปยิ่งขึ้น

เช่นเดียวกัน องค์การนิรโทษกรรมสากล (Amnesty International) ประเทศไทย ก็ได้เริ่มการรณรงค์ “ยุติความรุนแรงในสถานศึกษา” เมื่อไม่กี่ปีที่ผ่านมา

นับตั้งแต่ปี 2540 โครงการการศึกษาเพื่อความเข้าใจอันดีระหว่างชาติ ได้พัฒนาไปสู่เครือข่าย “โรงเรียนพี่-โรงเรียนน้อง” (School Twinning) ตามพระราชดำริของสมเด็จพระเทพฯ โรงเรียนที่เป็นสมาชิกโครงการฯ ได้จัดการฝึกอบรมให้กับครูในโรงเรียนชายขอบ โดยเฉพาะโรงเรียนที่ดำเนินการโดยกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน โดยมุ่งเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ ตลอดจนปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมให้เกิดขึ้นในจิตใจของเด็ก สอดคล้องกับปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ข้อที่ 1 ที่กล่าวว่า “มนุษย์ทั้งหลายเกิดมามีอิสระและเสมอภาคกันในเกียรติ ศักดิ์และสิทธิ ต่างมีเหตุผลและมโนธรรม และควรปฏิบัติต่อกันด้วยเจตนารมณ์แห่งภราดรภาพ”⁴³ นอกจากนี้ ยังได้จัดกิจกรรมร่วมกันระหว่างโรงเรียนพี่ และโรงเรียนน้อง เป็นการเปิดโอกาสให้นักเรียนซึ่งเป็นลูกของคนชั้นกลางในเมือง ได้เรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชนในชนบท โดยคาดหวังว่าจะช่วยปลูกฝังค่านิยมในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และความตระหนักต่อสิทธิมนุษยชนให้เกิดขึ้นในหมู่นักเรียน ปัจจุบันมีโรงเรียนที่เข้าร่วมโครงการฯ กว่า 200 แห่ง โรงเรียนที่สนใจเข้าร่วมสามารถติดต่อได้ที่สำนักความสัมพันธ์ต่างประเทศ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ

องค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสิทธิมนุษยชนศึกษาในประเทศไทย สององค์กรหลักที่มีบทบาทสำคัญคือ องค์การนิรโทษกรรมสากล (ประเทศไทย) และคณะกรรมการเพื่อยุติธรรมและสันติ ซึ่งจะได้อธิบายต่อไป

คณะกรรมการคาทอลิกเพื่อความยุติธรรมและสันติ (ยส.) เป็นองค์กรภายใต้สภาพระสังฆราชคาทอลิกแห่งประเทศไทย ตั้งขึ้นในปี 2520 ในลักษณะเดียวกับคณะกรรมการยุติธรรมและสันติแห่งสำนักวาติกัน ที่ตั้งขึ้นเมื่อปี 2510⁴⁴ ยส.ดำเนินการส่งเสริมสิทธิมนุษยชนและสันติภาพ ทำงานในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชนทั้งในระดับประเทศและระดับสากล เช่น การรณรงค์ต่อต้านความรุนแรงในสงคราม การรณรงค์เพื่อยุติกับระเบิด รวมทั้งการรณรงค์ในประเด็นแรงงานข้ามชาติและชนกลุ่มน้อย ภายในกรอบหลักการทางศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก

สิทธิมนุษยชนศึกษาเป็นหนึ่งในกิจกรรมหลักของยส. โดย ยส.จะดำเนินการจัดการฝึกอบรมด้านสิทธิมนุษยชนให้กับครูและสถานศึกษาปีละ 2 ครั้ง และยังจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการให้กับผู้บริหารโรงเรียน โดยเฉพาะโรงเรียนคาทอลิก พร้อมทั้งจัดพิมพ์หนังสือคู่มือสิทธิมนุษยชนศึกษา คู่มือเล่มหนึ่งที่ ยส.จัดพิมพ์โดยการสนับสนุนของสำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติคือ

“เส้นทางสู่มนุษยชนศึกษา” เป็นคู่มือในการจัดกิจกรรมสิทธิมนุษยชนศึกษา หลังการฝึกอบรมที่จัดให้กับครู ยส.จะดำเนินการติดตาม ประเมินผล และให้คำแนะนำแก่ครูที่เข้าร่วมการฝึกอบรมอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ ยังมีการจัดค่ายสิทธิมนุษยชนให้กับเยาวชนในทุกๆ ปี

องค์การนิรโทษกรรมสากล (ประเทศไทย) ได้ดำเนินการจัดการฝึกอบรมด้านสิทธิมนุษยชนศึกษามาตั้งแต่ปี 2547 ด้วยการสนับสนุนงบประมาณจาก Rights Education Action Programme (REAP) ขององค์การนิรโทษกรรมสากล (นอร์เวย์) อีกทั้งยังได้ทำงานร่วมกับหน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชนหลายองค์กร ไม่ว่าจะเป็นกระทรวงศึกษาธิการ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และมูลนิธิเด็ก จนถึงปัจจุบัน องค์การนิรโทษกรรมสากล (ประเทศไทย) ได้จัดการฝึกอบรมให้กับครู ตัวแทนจากองค์กรในท้องถิ่น และองค์กรพัฒนาเอกชนมาแล้ว 15 ครั้ง มีผู้ผ่านการฝึกอบรมประมาณ 360 คน โดยมีทั้งการฝึกอบรมสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน และการฝึกอบรมสร้างความเข้าใจสำหรับคนที่ผ่านการอบรมขั้นพื้นฐานมาแล้ว เพื่อไปทำหน้าที่เป็นวิทยากรถ่ายทอดต่อไป ในระหว่างการฝึกอบรมวิทยากรดังกล่าว ผู้เข้าร่วมมีโอกาสได้ฝึกฝนการจัดการศึกษาด้วยเทคนิคต่างๆ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการจัดสิทธิมนุษยชนศึกษา และร่วมกันจัดทำแผนการพัฒนาสิทธิมนุษยชนศึกษาของแต่ละคนเพื่อนำไปใช้ในชุมชนท้องถิ่นของตนเอง องค์การนิรโทษกรรมสากล ยังจัดทำค่ายเยาวชนสำหรับนักเรียนเป็นประจำทุกปี

ในช่วงปี 2542 จนถึง 2551 ยส.ได้จัดหลักสูตรฝึกอบรมให้กับครู 2,011 คนจาก 70 โรงเรียน ในขณะที่ องค์การนิรโทษกรรมสากล จัดอบรมให้กับครูและบุคลากรของศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) จำนวน 80 คนจากโรงเรียนและ กศน. 50 แห่ง นอกจากนี้ องค์การนิรโทษกรรมสากลยังได้แปลและจัดพิมพ์คู่มือสิทธิมนุษยชนศึกษา เรื่อง “ก้าวแรก” และแจกจ่ายไปยังเครือข่ายครูที่องค์กรฯ ทำงานด้วย

บทบาทของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (กสม.) มีอำนาจหน้าที่ในการส่งเสริมการศึกษา การวิจัย และการเผยแพร่ความรู้ในเรื่องสิทธิมนุษยชน⁴⁵ ดังนั้น กสม.จึงมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนส่งเสริมสิทธิมนุษยชนศึกษา กสม.ได้แต่งตั้งคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนศึกษาขึ้น คณะอนุกรรมการฯ ได้ทำงานอย่างใกล้ชิดกับกระทรวงศึกษาธิการเพื่อพัฒนาสิทธิมนุษยชนศึกษา ในปี 2546 คณะอนุกรรมการและกระทรวงฯ ได้แต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรสิทธิมนุษยชนศึกษา

ประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญด้านสิทธิมนุษยชนศึกษา กสม. และผู้แทนจากหน่วยงานต่างๆ ในกระทรวงศึกษาธิการ⁴⁶ คณะกรรมการฯ นี้มีอำนาจหน้าที่ในการดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการเพื่อพัฒนาหลักสูตร สร้างความตระหนักต่อสิทธิมนุษยชนในหมู่นักการศึกษา ตลอดจนทำการวิจัยและรวบรวมข้อมูลที่สำคัญต่อการเพิ่มพูนองค์ความรู้ในประเด็นสิทธิมนุษยชน⁴⁷

จากความร่วมมือกับกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานจึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการจัดการศึกษาสิทธิมนุษยชนศึกษาในโรงเรียนขึ้น ประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญและนักการศึกษา⁴⁸ เพื่อออกแบบกิจกรรมสิทธิมนุษยชนศึกษาในโรงเรียนตามหลักสูตรแกนกลาง

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนศึกษา ยังได้จัดการสัมมนา การประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องสิทธิมนุษยชนศึกษาขึ้นทั่วประเทศ⁴⁹ อีกทั้งริเริ่มโครงการนำร่องในการบูรณาการเนื้อหาสิทธิมนุษยชนเข้าในการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยความร่วมมือจากเขตพื้นที่การศึกษากรุงเทพมหานคร เขต 1⁵⁰

ตามที่ได้กล่าวมาก่อนหน้านี้ ปัจจุบันคณะกรรมการฯ อยู่ในระหว่างการร่างแผนยุทธศาสตร์สิทธิมนุษยชนศึกษา โดยใช้กระบวนการการมีส่วนร่วม

3. กรณีศึกษา

ถึงแม้สิทธิมนุษยชนศึกษาจะได้บูรณาการเข้าสู่หลักสูตรในโรงเรียน แต่ในทางปฏิบัติจริงๆ แล้วสิทธิมนุษยชนศึกษาในโรงเรียนมีความแตกต่างกันออกไปในโรงเรียนแต่ละแห่ง ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายๆ ประการ รายละเอียดของสิทธิมนุษยชนศึกษาในโรงเรียน 5 แห่ง ที่เลือกมานำเสนอต่อไปนี้ จะแสดงให้เห็นอย่างละเอียดถึงการสอนสิทธิมนุษยชนในโรงเรียนตามที่เป็นจริง พร้อมทั้งชี้ให้เห็นถึงปัจจัยบางประการที่เอื้ออำนวย และปัญหาที่เกิดในการจัดสิทธิมนุษยชนศึกษาในโรงเรียน พร้อมทั้งกล่าวถึงตัวอย่างการดำเนินงานของโรงเรียนที่ได้ผลดีด้วย

ข้อมูลเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนศึกษาในโรงเรียน 5 แห่งที่เลือกมากล่าวถึงในที่นี้ ได้มาจากการแลกเปลี่ยนในกลุ่มย่อยร่วมกับครูและนักเรียน และมาจากการสังเกตการณ์ในห้องเรียนในโรงเรียนทั้งหมด 16 แห่ง ในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงมิถุนายน 2551 ถึงแม้ว่าการศึกษาในครั้งนี้จะไม่สามารถสะท้อนถึงการจัดสิทธิมนุษยชนศึกษาที่มีทั้งหมดในประเทศไทย แต่อาจกล่าวได้ว่าผลการศึกษาได้แสดงภาพรวมของสิทธิมนุษยชนศึกษา ซึ่งอาจนำไปวิเคราะห์เพื่อการพัฒนาต่อไปในอนาคต

โรงเรียน ก

โรงเรียน ก เป็นโรงเรียนเอกชนคาทอลิกสตรีล้วนแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ เปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลจนถึง ม.6

ผู้บริหารโรงเรียนให้การสนับสนุนสิทธิมนุษยชนศึกษาเป็นอย่างมาก ครูผู้สอนทุกคนผ่านการเข้าร่วมการฝึกอบรมด้านสิทธิมนุษยชนที่จัดโดยโรงเรียน หรือองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างน้อย 1 ครั้ง ดังนั้น เนื้อหาเรื่องสิทธิมนุษยชนจึงบูรณาการเข้าสู่ทุกรายวิชาอย่างมีประสิทธิภาพ โรงเรียนยังใช้วิธีบูรณาการแบบสหวิทยาการ โดยการกำหนดหัวเรื่องขึ้น 1 หัวเรื่อง และนำไปใช้สอนในทุกวิชา ตัวอย่างเช่น เมื่อเรียนรู้เรื่องความเสมอภาคในวิชาสังคมศาสตร์ วิชาภาษาอังกฤษก็จะต้องพูดถึงเรื่องความเสมอภาคด้วย และอาจมอบหมายให้นักเรียนเขียนเรียงความในหัวข้อนี้

ครูทุกคนในโรงเรียนเข้าร่วมกิจกรรมสิทธิมนุษยชนศึกษาอย่างกระตือรือร้น และมักจะกระตุ้นนักเรียนให้คิดถึงเรื่องสิทธิมนุษยชนในชั้นเรียน ทั้งยังจัดกิจกรรมนอกหลักสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนด้วย เช่น การแข่งขันตอบปัญหา นิทรรศการเรื่องสิทธิมนุษยชน และเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนที่จัดโดยองค์กรต่างๆ คณะครูได้กำหนดให้ประเด็นสิทธิมนุษยชนเป็นวาระสำคัญด้วยการริเริ่มของโรงเรียนเอง ซึ่งเป็นผลมาจากการยอมรับความสำคัญของสิทธิมนุษยชน

จากการที่เป็น โรงเรียนเอกชน จึงมีความพร้อมด้านงบประมาณและบุคลากรผู้ทรงคุณวุฒิที่ดีกว่าเมื่อเทียบกับโรงเรียนของรัฐ ดังนั้นกิจกรรมด้านสิทธิมนุษยชนในโรงเรียนจึงดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

ปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนสร้างความกระตือรือร้นต่อสิทธิมนุษยชนศึกษาในโรงเรียนนี้ก็คือ ปรัชญาการศึกษาของโรงเรียนที่ยึดหลักคำสอนของคาทอลิก โรงเรียนดำเนินงานอยู่บนหลักการที่ว่า การศึกษาควรจะสะท้อนถึงคุณค่าหลัก นั่นคือทุกคนมีศักดิ์ศรีของตนเอง ด้วยความรักและการดูแลเอาใจใส่ที่ให้กับนักเรียนทุกคน นักเรียนจะตระหนักถึงคุณค่าของตนเอง ตลอดจนเคารพในคุณค่าและศักดิ์ศรีของผู้อื่น ผู้บริหารโรงเรียนกล่าวว่าหลักการทั้งหมดนี้ต้องได้รับการปฏิบัติออกมาจากใจ

ถึงแม้ว่าโรงเรียนจะเป็นคาทอลิก แต่นักเรียน/ครู/เจ้าหน้าที่ในโรงเรียนไม่จำเป็นต้องเป็นคาทอลิกทุกคน และต้องปฏิบัติตามปรัชญาการศึกษาเดียวกันนี้ทุกคน โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ

โรงเรียน ข

โรงเรียน ข เป็นโรงเรียนเอกชนแห่งหนึ่งในตัวจังหวัดชลบุรี โรงเรียนเปิดสอนในระดับชั้นอนุบาล และประถมศึกษา มีนักเรียนปีการศึกษาละประมาณ 3,000 คน

โรงเรียนจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรแกนกลางที่กำหนดโดยกระทรวงศึกษาธิการ คณะครู จะจัดทำแผนการเรียนการสอนตามหลักสูตรร่วมกันก่อนเปิดเรียนในแต่ละภาคเรียน ครูที่สอนใน วิชาเดียวกันจะมีการประชุมเพื่อประเมินแผนการสอนอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง เพื่อให้มั่นใจว่าเนื้อหาที่จะ ใช้ในการสอนมีความทันสมัย และเป็นปัจจุบัน

การสอนเรื่องสิทธิมนุษยชนโดยส่วนใหญ่จะเน้นที่ “8 คุณธรรมพื้นฐาน” ⁵¹ ที่ส่งเสริมโดย กระทรวงศึกษาธิการ และสิทธิเด็ก 4 ประการหลัก โรงเรียนได้เชื่อมโยง 8 คุณธรรมพื้นฐานเข้ากับ หลักการสิทธิมนุษยชนตามที่กำหนดอยู่ในหลักสูตร

การสอนเรื่องสิทธิมนุษยชนในโรงเรียน ข นี้ ให้ความสำคัญเรื่องสิทธิพลเมือง และอ้างถึงกฎหมาย ว่าด้วยสิทธิพลเมืองตามที่หลักสูตรกล่าวถึง ครูผู้สอนมักเตรียมการสอนและกิจกรรมเสริมมาเป็น อย่างดี ในบางกิจกรรมนักเรียนและครูจะออกแบบกิจกรรมร่วมกัน วิธีการสอนพยายามที่จะ ประยุกต์เนื้อหาในแบบเรียนเข้ากับกิจกรรมเสริมหลักสูตรด้วย ซึ่งในบางครั้งต้องประสานกับวิชา อื่นๆ หรือชุมชนใกล้เคียง

อย่างไรก็ตาม แทบจะไม่มีการให้ข้อมูลหรืออธิบายเพิ่มเติมในเรื่องสิทธิมนุษยชนนอกเหนือไปจาก ที่มีอยู่ในตำราเรียนให้กับนักเรียน อีกทั้งไม่มีการปรับปรุงเนื้อหาเรื่องสิทธิมนุษยชนให้ทันสมัย เนื่องจากครูคนหนึ่งๆ ต้องสอนหลายวิชา ซึ่งก็กินเวลาของครูไปเกือบหมด ยิ่งไปกว่านั้น ครูยังไม่มี ความเข้าใจที่ชัดเจนในเรื่องสิทธิมนุษยชน แม้แต่ครูที่เข้าร่วมการฝึกอบรมเรื่องสิทธิมนุษยชนมา ก่อน ก็ยังทำการสอนโดยจำกัดอยู่แค่เฉพาะเนื้อหาในหลักสูตร ซึ่งก็มีข้อจำกัดในการอธิบายและ ขอบเขตของเนื้อหา

ดังนั้น การอธิบายเรื่องสิทธิมนุษยชนที่นอกเหนือไปจากตำราเรียนก็มักจะอยู่ในประเด็นการล่วง ละเมิดทางเพศ และสิทธิเด็ก ซึ่งครูพิจารณาว่าเป็นหัวข้อที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจ เนื่องจากเห็น ได้ชัดในชีวิตประจำวัน และมีบทบัญญัติทางกฎหมายที่ชัดเจน

สำหรับนักเรียนระดับประถม การวิจัยนี้พบว่า เด็กๆ มองเรื่องสิทธิมนุษยชนที่เรียนในวิชาสังคม ศึกษาว่าเป็นสิ่งที่ทุกคนควรจะต้องรู้ไว้เพื่อการดำเนินชีวิตตามกฎหมายของประเทศ สำหรับพวกเขา

แล้ว สิทธิมนุษยชนเป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจ แต่เด็กๆ ก็เคยได้ยิน ได้ฟังจากครูมาก่อนแล้ว ถึงแม้ครู จะไม่ให้ความสำคัญมากนักเมื่อเปรียบเทียบกับวิชาศาสนา

โรงเรียน ค

โรงเรียน ค เป็นโรงเรียนประถมของรัฐแห่งหนึ่งในตัวจังหวัดภูเก็ต ปัจจุบันเปิดการสอนในระดับ อนุบาลและประถมศึกษา มีนักเรียนประมาณ 3,000 คน แต่ละชั้นเรียนมี 6 ห้อง นับว่าเป็นโรงเรียน ที่ค่อนข้างใหญ่

โรงเรียนเน้นความสำคัญเรื่องสิทธิเด็ก โดยถือว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อเด็กมากที่สุด โรงเรียน ได้เชิญนักกฎหมายและเจ้าหน้าที่จากกรมราชทัณฑ์มาให้การอบรมเรื่องสิทธิเด็กในปี 2549 ก่อนหน้านั้นในปี 2548 คณะผู้บริหารโรงเรียนได้เข้าร่วมการอบรมเรื่องสิทธิเด็กที่จัดโดยยูนิเซฟ ร่วมกับ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาในท้องถิ่น

นอกจากนี้ โรงเรียนยังได้จัดกิจกรรมที่บูรณาการเรื่องสิทธิมนุษยชนลงในวิชาหน้าที่พลเมือง ศาสนา และวัฒนธรรม กิจกรรมดังกล่าวรวมถึงการดำเนินงานของสถานักเรียน ซึ่งเป็นตัวแทน นักเรียนที่ได้รับเลือกมา การเลือกตั้งตัวแทนนักเรียนครั้งที่ผ่านมามีได้รับการสนับสนุนจาก คณะกรรมการการเลือกตั้งจังหวัดภูเก็ต โดยให้ยืมอุปกรณ์ที่ใช้ในการเลือกตั้งจริง นักเรียนตั้งแต่ ป. 2 ขึ้นไปสามารถเข้าไปเป็นตัวแทนนักเรียนในสภาได้ สถานักเรียนจะมีส่วนร่วมในการกำหนด กฎระเบียบของโรงเรียน

หน้าที่หลักของสถานักเรียนคือ เข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับนักเรียนและโรงเรียน เช่น การ รณรงค์ให้เกิดความตระหนักในสิทธิของผู้บริโภค การดูแลเรื่องความปลอดภัยของอาหารใน โรงเรียน ออกคำเตือนไปยังผู้ขายอาหารในโรงเรียนที่ขายอาหารไม่ปลอดภัย

ครูมีความรู้เรื่องสิทธิเด็ก และสามารถถ่ายทอดความรู้นี้ให้กับนักเรียน ครูสามารถใช้กรณีศึกษา มา อธิบายสิทธิเด็กในแต่ละข้อ และเปิดโอกาสให้นักเรียนได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น นักเรียนและครู ยังได้ทำงานร่วมกันในการติดตามเรื่องการคุ้มครองสิทธิเด็กในชุมชน ครูจะให้ความสำคัญกับการ ป้องกันการละเมิดทางเพศที่กระทำต่อเด็กผู้หญิง ตลอดจนให้ข้อมูลแก่เด็กผู้หญิงเรื่องการป้องกัน ตัวเอง

ครูมีแนวโน้มที่จะหลีกเลี่ยงการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในประเด็นที่เห็นว่ามีความอ่อนไหว เช่น ปัญหาความรุนแรงในภาคใต้ และจะให้ความสำคัญเป็นหลักกับเรื่องที่เห็นว่าจำเป็นต่อการเป็นพลเมืองดี เช่น การอยู่ร่วมกับผู้อื่น การรู้จักสิทธิของตนเองและเคารพสิทธิของผู้อื่น ครูมีความเข้าใจว่าสิทธิของบุคคลควรจะถูกคุ้มครองด้วย เพราะฉะนั้นนักเรียนต้องเรียนรู้การปฏิบัติตามกฎระเบียบของโรงเรียน

เด็กนักเรียนชั้น ป.6 ที่ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์ มีความรู้เรื่องสิทธิเด็กเป็นอย่างดี คำตอบของแบบฝึกหัดที่ครูเป็นผู้ออกแสดงให้เห็นว่า นักเรียนสามารถอธิบายความหมายของสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพได้ สามารถวิเคราะห์กรณีการละเมิดสิทธิมนุษยชนโดยทั่วไปได้ ในแบบฝึกหัดที่ให้นักเรียนเปรียบเทียบเด็ก 2 คนที่มาจากครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน นักเรียนสามารถระบุได้ว่า การที่นักเรียนไม่สามารถไปโรงเรียนหรือต้องทำงานในสภาพแวดล้อมที่เป็นอันตรายเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน นักเรียนส่วนใหญ่สามารถเชื่อมโยงการเป็นพลเมืองดีกับการตระหนักถึงสิทธิของตนเอง ตลอดจนการรับผิดชอบและเคารพต่อสิทธิเด็ก

โรงเรียน ง

โรงเรียน ง เป็นโรงเรียนรัฐขนาดเล็กอยู่ทางภาคใต้ เนื่องจากสถานการณ์ความขัดแย้งและสถานการณ์ทางการเมืองในพื้นที่ ทำให้สถานะของสิทธิมนุษยชนศึกษาในโรงเรียน ง นี้ประเมินได้ยาก ปัญหาความขัดแย้งส่งผลกระทบต่อกระบวนการเรียนการสอนในโรงเรียนอย่างเห็นได้ชัด ถึงแม้ว่าโรงเรียนจะสอนตามหลักสูตรแกนกลางของกระทรวงศึกษาธิการ แต่ก็ยังได้เพิ่มการสอนศาสนาอิสลามตามที่ได้รับอนุญาตจากกระทรวงฯ โดยให้ครูสอนศาสนาบูรณาการหลักคำสอนของศาสนาอิสลามเข้าในหลักสูตร

โรงเรียนต้องปิดลงช่วงหนึ่งเนื่องจากปัญหาความรุนแรง ทำให้การเรียนการสอนไม่สามารถครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมดของหลักสูตรได้ ครูต้องสอนข้ามเนื้อหาบางส่วนไป

ครูในโรงเรียนนี้เห็นว่าเนื้อหาที่ครอบคลุมอยู่ในสิทธิมนุษยชนศึกษายากและเป็นนามธรรมเกินไป ดังนั้น เด็กนักเรียนจึงทำความเข้าใจได้ยาก ครูยังชี้ให้เห็นด้วยว่า ภาษายเป็นอุปสรรคอีกประการหนึ่งสำหรับนักเรียนที่พูดได้แต่ภาษาท้องถิ่นในการเรียนรู้เนื้อหาในหลักสูตรซึ่งเป็นภาษาไทย ดังนั้น ข้อมูลด้านสิทธิมนุษยชนที่อยู่ในแบบเรียนจึงยากต่อการทำความเข้าใจสำหรับเด็กกลุ่มนี้

สถานการณ์ความรุนแรงในพื้นที่ยังก่อให้เกิดปัญหาสำหรับครูซึ่งส่วนหนึ่งไม่ใช่คนในพื้นที่ ในการที่จะเดินทางไปถึงโรงเรียนได้อย่างปลอดภัย โดยไม่ต้องอาศัยเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยที่ทางราชการจัดให้

เมื่อพูดคุยกับนักเรียนชั้น ป.5 และ ป.6 พวกเขาระบุว่าสิทธิมนุษยชนก็คือกฎหมาย

โรงเรียน จ

โรงเรียน จ เป็นโรงเรียนมัธยมขนาดใหญ่ของรัฐ ตั้งอยู่ในอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา จังหวัดหนึ่งในภาคใต้

โรงเรียนจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรแกนกลาง และริเริ่มในการผลิตสื่อการเรียนการสอน นำเอาข่าวสารในปัจจุบันมาประยุกต์ใช้ในการเรียน ตลอดจนการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร

ไม่มีการสอนเรื่องสิทธิมนุษยชนเป็นการเฉพาะ แต่มีการบูรณาการเข้าไปอยู่ในวิชาสังคมศึกษา ถ้าหากมีสถานการณ์ปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิมนุษยชน ครูจะนำข่าวดังกล่าวเข้ามาผสมผสานในการพูดคุยในชั้นเรียน เช่น นำข่าวมาพูดคุยเป็นการเริ่มต้นชั้นเรียน และครูก็จะกระตุ้นนักเรียนให้คิดและวิเคราะห์สถานการณ์ นี่เป็นวิธีการที่ใช้กันอย่างแพร่หลายเพื่อกระตุ้นให้เด็กมีส่วนร่วมในชั้นเรียน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายการศึกษาที่เอาเด็กเป็นศูนย์กลาง ที่จะช่วยพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของนักเรียน และนำไปสู่ความสนใจในสาขาวิชาที่เฉพาะทางยิ่งขึ้นต่อไป

ประเด็นสิทธิมนุษยชนที่ครูมักจะหยิบยกขึ้นมาพูดคุยในชั้นเรียน ได้แก่ ปัญหาความรุนแรงในภาคใต้ ตลอดจนเรื่องสิทธิของผู้บริโภคและกฎหมายคุ้มครองผู้บริโภค ครูผู้สอนจะเลือกข่าวที่อยู่ในความสนใจของสาธารณะในปัจจุบัน เพื่อให้นักเรียนติดตามเรื่องราวได้ง่าย

การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเรื่องสิทธิมนุษยชนในชั้นเรียน ครูจะใช้การอธิบายตามความเข้าใจของครูเป็นหลัก ว่าสิทธิมนุษยชนเป็นหลักความเสมอภาคระหว่างมนุษย์ แม้แต่เมื่อครูทำวิจัยพิเศษเรื่องสิทธิมนุษยชนก็ไม่สามารถสอดแทรกเรื่องดังกล่าวลงในชั้นเรียนได้มากนัก เนื่องจากหลักสูตรแกนกลางไม่ได้ครอบคลุมเนื้อหาเรื่องสิทธิมนุษยชนมากนัก

เด็กนักเรียนที่ผู้วิจัยพูดคุยด้วยเป็นนักเรียนมัธยมปลาย ทั้งสายวิทย์ และสายภาษา ซึ่งบอกว่า พวกเขาเรียนรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนจากวิชาสังคมศึกษาเป็นส่วนใหญ่ ในวิชาอื่นๆ นั้น ขึ้นอยู่กับครูแต่ละคนเป็นหลักว่าจะบรรจุเรื่องสิทธิมนุษยชนลงในชั้นเรียนหรือไม่ พวกเขายังคิดว่า เนื่องจาก

เรื่องสิทธิมนุษยชนเป็นส่วนหนึ่งของวิชาทางสังคมศาสตร์ ถ้าหากพวกเขาไม่ได้ตั้งใจจะเรียนต่อในสาขาสังคมศาสตร์แล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นต้องเรียนรู้เรื่องสิทธิมนุษยชน พวกเขารู้ว่าเรื่องสิทธิมนุษยชนซึ่งเป็นความรู้แขนงหนึ่งเป็นเรื่องที่มีประโยชน์ แต่ไม่รู้ว่าจะใช้ประโยชน์ได้อย่างไร

ตามที่นักเรียนกลุ่มนี้เข้าใจ สิทธิมนุษยชนเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสิทธิที่กฎหมายรับรอง ทุกคนต้องอยู่ภายใต้กฎหมาย และต้องปฏิบัติตามกฎหมายเหมือนกัน ไม่ว่าจะมีความเชื่อชาติหรือนับถือศาสนาแตกต่างกันอย่างไร เนื่องจากโรงเรียน จ ตั้งอยู่ในภาคใต้ นักเรียนจึงสนใจปัญหาความรุนแรงในสามจังหวัดภาคใต้ พวกเขายังอธิบายด้วยว่าปัญหาความรุนแรงที่เกิดขึ้น ไม่ได้มีผลกระทบต่อมิตรภาพที่พวกเขามีต่อผู้ที่นับถือต่างศาสนา

นักเรียนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ เช่นเดียวกับโรงเรียนอื่นๆ โรงเรียน จ ไม่ได้ปฏิบัติตามหลักศาสนาอื่นที่มีคนส่วนน้อยนับถือ กฎระเบียบของโรงเรียนส่วนใหญ่เป็นไปตามหลักศาสนาพุทธ ไม่มีการอ้างอิงถึงการปฏิบัติตามหลักศาสนาอื่น ตัวอย่างเช่น โรงเรียนเข้มงวดเรื่องการแต่งกายตามระเบียบของกระทรวงศึกษาธิการ โดยไม่มีข้อยกเว้นสำหรับนักเรียนที่นับถือศาสนาอื่น ไม่มีพื้นที่ที่จัดไว้สำหรับการปฏิบัติศาสนกิจของศาสนาอื่น เช่น ห้องสำหรับทำละหมาด แต่ในทางปฏิบัติแล้ว การเข้มงวดให้นักเรียนปฏิบัติตามกฎระเบียบเหล่านี้ขึ้นอยู่กับครูแต่ละคนด้วย

จากกรณีศึกษาทั้ง 5 กรณี ที่นำเสนอข้างต้น เป็นเรื่องน่าสนใจว่านักเรียนส่วนใหญ่ที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ ทั้งระดับประถมและมัธยม มีความกระตือรือร้นต่อเรื่องสิทธิมนุษยชนศึกษาแค่เพียงปานกลาง ความเข้าใจและความสนใจเรื่องสิทธิมนุษยชนของพวกเขาเกี่ยวข้องกับเรื่องกฎหมาย เสรีภาพที่กฎหมายรับรอง และความเสมอภาคเป็นหลัก เมื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเรื่องการนำเอาหลักการสิทธิมนุษยชนที่เรียนรู้ในห้องเรียนไปใช้กับสถานการณ์จริงในชีวิต คำตอบของนักเรียนแสดงให้เห็นถึงข้อจำกัดอย่างแท้จริง นักเรียนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญอยู่เพียงแค่การรับรู้และยอมรับในความแตกต่างของผู้อื่น ถึงแม้จะนับได้ว่าเป็นความสำเร็จประการหนึ่งในการจัดสิทธิมนุษยชนศึกษา แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ทำให้เห็นความจำเป็นที่จะต้องขยายขอบเขตความรู้ความเข้าใจเรื่องสิทธิมนุษยชนออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

นักเรียนชั้นประถมส่วนใหญ่เข้าใจว่าสิทธิมนุษยชนเป็นกฎหมาย แต่กฎหมายเป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจ ยิ่งไปกว่านั้น นักเรียนยังไม่สามารถบ่งบอกความเกี่ยวพันระหว่างสิทธิมนุษยชนกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวัน แต่กระนั้นก็ตาม พวกเขาก็ตอบรับกฎหมายและหลักการสิทธิมนุษยชนที่ได้เรียนรู้ และนำไปปฏิบัติ ในทางตรงกันข้าม นักเรียนมัธยมสามารถเข้าใจความเกี่ยวพันระหว่างสิทธิมนุษยชนกับเหตุการณ์ในชีวิตประจำวัน เนื่องจากนักเรียนมัธยมมีโอกาส

ได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสารเรื่องสิทธิมนุษยชนมากกว่านักเรียนประถม นอกเหนือไปจากข้อมูลข่าวสารที่ได้รับจากโรงเรียน หนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ รวมทั้งจากเพื่อนแล้ว ยังมีสื่ออื่นๆ ที่นำข้อมูลมาเปิดเผย และมีอิทธิพลต่อการรับรู้และเข้าใจในเรื่องสิทธิมนุษยชนของพวกเขา โชคไม่ดีที่นักเรียนมัธยมมีโอกาสในการเข้าร่วมกิจกรรมเสริมหลักสูตรน้อยกว่าเด็กประถม และยังมีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนน้อยมาก ทั้งนี้ เนื่องมาจากบรรยากาศในการศึกษาที่มีการแข่งขันเป็นอย่างสูง

ในส่วนของครูผู้สอนที่ไม่ผ่านการฝึกอบรมด้านสิทธิมนุษยชน ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก จะสอดแทรกเนื้อหาและสอนเรื่องสิทธิมนุษยชนตามความเข้าใจของตนเอง บางคนจำกัดขอบเขตการสอนของตนเองอยู่แค่เนื้อหาที่มีอยู่ในแบบเรียนและหลักสูตรแกนกลาง ซึ่งในบางครั้งกล่าวถึงเรื่องสิทธิมนุษยชนแต่เพียงในแง่มุมทางกฎหมายเท่านั้น

กล่าวโดยสรุป ข้อมูลที่ได้จากกรณีศึกษาบ่งบอกว่า ถึงแม้ว่านโยบายการศึกษาและหลักสูตรจะกำหนดแนวทางกว้างๆ ในการบูรณาการสิทธิมนุษยชนเข้าสู่กระบวนการเรียนการสอน แต่ประสิทธิภาพของการจัดสิทธิมนุษยชนศึกษาในโรงเรียน มีแนวโน้มดีขึ้นอยู่กับ

1. ความเข้าใจ ความสนใจ และความรับผิดชอบของครูแต่ละคน

ระบบของหลักสูตรแกนกลาง และวิธีการศึกษาแบบบูรณาการเปิดโอกาสให้ครูแต่ละคนคิดค้นเทคนิคการสอน ซึ่งรวมถึงการบูรณาการเรื่องสิทธิมนุษยชนในการสอนด้วย ถึงแม้ว่าครูส่วนใหญ่จะสอนตามเนื้อหาที่มีอยู่ในหลักสูตรและแบบเรียนที่เป็นมาตรฐานเท่านั้น แต่ก็มีครูส่วนหนึ่งที่กระตือรือร้นและเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ที่สร้างสรรค์

สิ่งสำคัญอีกอย่างคือความรู้ความเข้าใจเรื่องสิทธิมนุษยชนของครู ซึ่งจะถ่ายทอดให้แก่เด็กนักเรียน จากกรณีศึกษาพบว่า สิทธิมนุษยชนที่ครูสอนให้แก่เด็กนักเรียนนั้น มีนัยยะและความสำคัญที่แตกต่างกันออกไป

2. ความมุ่งมั่น และการสนับสนุนจากผู้บริหาร โรงเรียน

การดำเนินงานสิทธิมนุษยชนศึกษาในโรงเรียนนั้นต้องการทรัพยากรและเวลาจากครูเป็นพิเศษ เช่น งบประมาณเพิ่มเติมสำหรับการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร โอกาสสำหรับครูในการเข้าร่วมการฝึกอบรมที่จัดโดยองค์กรอื่นๆ สิ่งเหล่านี้จะเป็นไปได้ก็ด้วยการสนับสนุนจากผู้บริหารเท่านั้น โรงเรียน ก เป็นตัวอย่างที่ดีที่ผู้บริหารโรงเรียนให้การสนับสนุนการจัดสิทธิมนุษยชนศึกษาเป็นอย่างมาก เป็นผลให้เกิดกิจกรรมสิทธิมนุษยชนศึกษาที่มีประสิทธิภาพขึ้นในโรงเรียน

ผลการศึกษาสอดคล้องกับผลของการวิจัยในลักษณะเดียวกันเรื่องสถานะของสิทธิมนุษยชนศึกษาในประเทศไทย ในปี 2544 ด้วยการสนับสนุนของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ วไล ฌ ป้อมเพชร นักการศึกษาด้านสิทธิมนุษยชนคนสำคัญ ได้ทำการสำรวจสิทธิมนุษยชนศึกษาในโรงเรียนประถมและมัธยมในประเทศไทย⁵² จำนวน 25 แห่ง โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นโรงเรียนคาทอลิกที่ให้ความสำคัญต่อประเด็นสิทธิมนุษยชน และส่งเสริมให้ครูได้รับความรู้เพิ่มเติมเพื่อนำมาใช้สอนเด็กนักเรียน กลุ่มที่สองเป็นโรงเรียนที่เป็นสมาชิกโครงการการศึกษาเพื่อความเข้าใจอันดีระหว่างชาติ ซึ่งให้ความสำคัญต่อประเด็นความสมัคสมานของนานาประเทศ และสันติภาพในระดับโลก กลุ่มสุดท้าย เป็นโรงเรียนที่ไม่ได้สอนสิทธิมนุษยชนในหลักสูตรปกติ แต่สนับสนุนและส่งเสริมการสอนสิทธิมนุษยชนผ่านวิธีการอื่นๆ เช่น ผ่านการสอนเรื่องสิทธิเด็ก และการอบรมจริยธรรม

ถึงแม้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2544 จะมีเรื่องสิทธิมนุษยชนอยู่ด้วย แต่วไล พบว่าการสอนเรื่องสิทธิมนุษยชนในโรงเรียนยังดำเนินไปอย่างขาดความรู้ความเข้าใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าหากผู้บริหารโรงเรียนและครูขาดความเอาใจใส่ต่อเรื่องนี้⁵³

3. ความพร้อมของเวลา แบบเรียน และทรัพยากรอื่นๆ

เนื้อหาเรื่องสิทธิมนุษยชนในแบบเรียนยังมีอยู่อย่างจำกัดมาก จากการสำรวจแบบเรียนพบว่า หัวข้อสิทธิมนุษยชนส่วนใหญ่จะอยู่เป็นส่วนหนึ่งของเรื่องกฎหมาย และหน้าที่พลเมือง ยกเว้นส่วนที่ซับซ้อนเกี่ยวกับสิทธิเด็ก ยิ่งกว่านั้น โรงเรียนในท้องถิ่นที่ห่างไกลโดยทั่วไปประสบปัญหาไม่สามารถจัดหาหนังสือเรียนให้กับเด็กนักเรียนได้อย่างเพียงพอ

สื่อการศึกษาอื่นๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องสิทธิมนุษยชนที่ผลิตโดยองค์กรพัฒนาเอกชนยังไม่เพียงพอที่จะแจกจ่ายออกไปให้โรงเรียนได้อย่างกว้างขวาง

เนื่องจากวิชาสังคมศึกษาครอบคลุมเนื้อหามากมาย ดังนั้น จึงเป็นเรื่องยากที่จะแทรกเนื้อหาหรือหัวข้อเรื่องสิทธิมนุษยชนลงในตารางการเรียนการสอนที่แน่นเอียดอยู่แล้ว โดยเฉพาะการเรียนการสอนในระดับมัธยมที่ความสนใจของทั้งครูและนักเรียนอยู่ที่การเตรียมตัวสอบเข้ามหาวิทยาลัยมากกว่า

4. การวิเคราะห์กฎหมาย นโยบาย เป้าหมายการศึกษา หลักสูตร และโครงการ

รัฐธรรมนูญ 2550 พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และแผนการศึกษาแห่งชาติได้วางกรอบนโยบายที่สำคัญมากสำหรับการพัฒนาสิทธิมนุษยชนศึกษาในระบบโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการมีหน้าที่รับผิดชอบในการกำหนด ติดตาม ตรวจสอบ ตลอดจนประเมินผลนโยบาย แผนงาน และมาตรฐานการศึกษาของกระทรวงฯ ขณะเดียวกัน สำนักเลขาธิการสภาการศึกษาที่มีหน้าที่รับผิดชอบจัดทำและวางแผนนโยบายโดยรวมสำหรับทุกช่วงชั้นและสำหรับสถานการศึกษาที่อยู่ในความควบคุมดูแลของกระทรวงฯ กรอบนโยบายดังกล่าวถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาเมื่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนศึกษา คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และกระทรวงศึกษาธิการ ร่วมมือกันดำเนินงานโครงการสิทธิมนุษยชนศึกษา ด้วยการนำโครงการนำร่องในสถานศึกษาหลายแห่งที่อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของกรุงเทพมหานครฯ

ระบบที่ใช้ใน “หลักสูตรแกนกลาง” เปิดโอกาสให้ครูนำเอาข้อมูลจากแหล่งอื่นๆ และวิธีการสอนแบบอื่นมาใช้ได้ตามที่หลักสูตรกำหนด ดังนั้น จึงมีพื้นที่สำหรับเนื้อหาและกิจกรรมด้านสิทธิมนุษยชนในระบบโรงเรียน สิทธิมนุษยชนศึกษา หรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิมนุษยชนที่จัดโดยหน่วยงานอื่นๆ ของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติก็สามารถบูรณาการเข้าสู่โรงเรียนได้ด้วยความร่วมมือและการสนับสนุนจากผู้บริหารโรงเรียน หรือจากกระทรวงศึกษาธิการ

ดังนั้น กรอบนโยบายที่มีอยู่จึงประกอบเป็นความพยายามที่จะบูรณาการสิทธิมนุษยชนศึกษาเข้าสู่ระบบการศึกษาโดยครูทุกคนมีความรับผิดชอบในการบรรจุเนื้อหาสิทธิมนุษยชนลงในการเรียนการสอนในชั้นเรียน ในทางกลับกัน วิธีบูรณาการที่เป็นที่มาของปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานด้านสิทธิมนุษยชนศึกษาด้วย เป็นการยากที่จะคาดหวังให้ครูทุกคนที่สอนในทุกวิชาเข้าใจในหลักการสิทธิมนุษยชนอย่างลึกซึ้ง และสามารถบูรณาการเข้าสู่การเรียนการสอนของตนได้

เป็นที่สังเกตว่า โรงเรียนเอกชนคาทอลิกมีการจัดสิทธิมนุษยชนศึกษาค่อนข้างมากกว่า และนักเรียนได้รับการส่งเสริมให้ประยุกต์ใช้หลักการสิทธิมนุษยชนในกิจกรรมภายนอกห้องเรียน โดยพื้นฐานแล้ว โรงเรียนเหล่านี้ มีกฎระเบียบที่วางอยู่บนหลักคำสอนทางศาสนา ซึ่งสัมพันธ์กับหลักการสิทธิมนุษยชนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งทำให้ทั้งครูและนักเรียนคุ้นเคยกับการใช้หลักการดังกล่าวในชีวิตประจำวัน

นอกจากนี้ โรงเรียนคาทอลิกเหล่านี้ยังเป็นโรงเรียนเอกชนที่มีการจัดหาเงินทุนสำหรับเป็นงบประมาณในการจัดหลักสูตรที่เป็นทางเลือกอย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนสำหรับการจัด

กิจกรรมนอกห้องเรียน และกิจกรรมที่เชื่อมประสานกับชุมชน และด้วยเงินกองทุนที่ได้รับการจัดสรรมากกว่า โรงเรียนเอกชนจึงมีความยืดหยุ่นในการจัดวิธีการเรียนรู้ที่เป็นทางเลือกมากกว่าด้วย ดังนั้น ความแตกต่างในการบริหารงานของโรงเรียนรัฐและโรงเรียนเอกชนจึงนำไปสู่ความแตกต่างในการรับรู้ของครูที่มีต่อเรื่องสิทธิมนุษยชน และวิธีการในการบูรณาการเรื่องสิทธิมนุษยชนเข้าสู่หลักสูตรที่มีอยู่อย่างต่อเนื่อง

หลักสูตรแกนกลางสำหรับการศึกษาขั้นพื้นฐานที่จัดทำขึ้นในปี 2544 รวมเอาเรื่องสิทธิมนุษยชนเข้าเป็นองค์ประกอบหนึ่ง เนื้อหาที่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนถูกกำหนดให้เป็นส่วนสำคัญในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม สุขศึกษาและพลศึกษา รวมทั้งกลุ่มสาระการเรียนรู้การงานอาชีพและเทคโนโลยี เนื้อหาในกลุ่มฯ สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม ครอบคลุมเรื่องสิทธิเด็กขั้นพื้นฐาน 4 ประการ การคุ้มครองสิทธิมนุษยชน การเคารพสิทธิของผู้อื่นตามกฎหมายพื้นฐาน หลักการและความหมายของสิทธิมนุษยชนตามรัฐธรรมนูญ สิทธิมนุษยชนสากล อนุสัญญาสิทธิมนุษยชนและวาระสากล การพัฒนาสิทธิมนุษยชนโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมถึงคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ถึงแม้ว่ากระทรวงศึกษาธิการจะได้พัฒนาคู่มือการสอนตามหลักสูตรแกนกลาง ซึ่งรวมเอาเรื่องสิทธิมนุษยชนเข้าไว้ด้วย แต่ไม่ได้จัดพิมพ์หนังสือที่เน้นหนักเรื่องสิทธิมนุษยชนหรือสิทธิมนุษยชนศึกษาออกมามากนัก และไม่ได้จัดพิมพ์หนังสือคู่มือการสอนสิทธิมนุษยชนเลย แต่ไม่ได้หมายความว่าสิ่งพิมพ์เรื่องสิทธิมนุษยชนศึกษาจะไม่มีอยู่เลย กระทรวงฯ ได้ให้การสนับสนุนในการแปล จัดพิมพ์ และจัดหาหนังสือเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนศึกษา และหัวข้ออื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง อีกทั้งยังมีตัวอย่างที่ครูเป็นรายบุคคลทำการพัฒนาสื่อการสอนเรื่องสิทธิมนุษยชน เพื่อใช้กับหลักสูตรแกนกลาง และเป็นที่ยอมรับของสำนักงานการศึกษาขั้นพื้นฐานในท้องถิ่น⁵⁴

องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรระหว่างประเทศในประเทศไทย เช่น ยูเนสโก ยูนิเซฟ ได้จัดพิมพ์หนังสือและคู่มือสิทธิมนุษยชนศึกษาด้วยเช่นกัน ซึ่งในบางโอกาสก็เป็นการร่วมมือกับหน่วยงานในกระทรวงศึกษาธิการ อย่างไรก็ตาม งบประมาณในการผลิตและแจกจ่ายที่มีอยู่อย่างจำกัด ทั้งในส่วนของภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ได้กลายเป็นปัจจัยที่สำคัญที่เป็นอุปสรรคขัดขวางการรับรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนศึกษาอย่างแพร่หลายด้วย นอกจากนี้ ครูจำนวนหนึ่งก็ไม่สามารถเข้าถึงสื่อที่เป็นภาษาอังกฤษ หรือสื่อตามเว็บไซต์ได้

ระบบการศึกษาของไทยใช้ “วิธีการศึกษาแบบองค์รวม” หรือกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ ซึ่งคาดหวังว่าครูจะบูรณาการการสอนตั้งแต่ 2 วิชาขึ้นไป เข้าด้วยกัน ทั้งนี้ ก็เป็นที่คาดการณ์ว่า

เรื่องสิทธิมนุษยชนจะถูกนำไปบูรณาการอยู่ในทุกๆ วิชา ซึ่งทำให้การจัดสิทธิมนุษยชนศึกษา กลายเป็นเรื่องที่แปรไปตามความเข้าใจและความตระหนักของทั้งครูและผู้บริหาร โรงเรียนเป็นอย่างมาก (ดูรายละเอียดในกรณีศึกษา)

ถ้าหากเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ครูส่วนใหญ่จะสอนตามกรอบของหลักสูตรแกนกลาง ซึ่ง กำหนดไว้สำหรับแต่ละช่วงชั้นการศึกษา จากการสังเกตการสอน ตลอดจนการสัมภาษณ์ครูและ นักเรียน พบว่าแทบจะไม่มี การเสริมข้อมูลหรืองานวิจัยนอกหลักสูตรให้กับเด็กนักเรียน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลมาจากเวลาเรียนที่จำกัด นอกจากนี้ไม่ว่าครูแต่ละคนจะมีความกระตือรือร้นมาก เพียงใด ก็มีข้อจำกัดเรื่องความเข้าใจความหมายของสิทธิมนุษยชน และการถ่ายทอดไปสู่ นักเรียน อีกทั้ง ยังขาดการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจากรัฐในการจัดหาทรัพยากรที่เพียงพอ และจัดสรร งบประมาณที่ใช้จ่ายได้สำหรับการเรียนรู้ รวมถึงหลักสูตรฝึกอบรมครูในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิทธิ มนุษยชน

ในทางปฏิบัติโดยทั่วไป เมื่อมีการปรับปรุงแก้ไขหลักสูตรที่ใช้ในระดับประเทศ กระทรวงศึกษาธิการควร จะจัดฝึกอบรมให้กับครู อย่างไรก็ดี ในการนำหลักสูตร พ.ศ.2544 มาใช้ มีการฝึกอบรมครูอย่างจำกัดมาก

ณ ปัจจุบัน มีครูจำนวนไม่มากที่ได้ผ่านหลักสูตรการฝึกอบรม หรือเข้าร่วมการสัมมนาเรื่องสิทธิ มนุษยชน ซึ่งเกือบทั้งหมดจัดขึ้นโดยองค์กรพัฒนาเอกชน ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ครูในต่างจังหวัดยังมี โอกาสได้รับการฝึกอบรมน้อยกว่าครูในกรุงเทพฯ

ไม่มีการประเมินความรู้หรือพฤติกรรมของนักเรียนในเรื่องสิทธิมนุษยชนแยกออกมาต่างหาก การ ประเมินทำไปตามกรอบของหลักสูตร

ในระหว่างปัจจัยสำคัญหลายๆ ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อ การดำเนินงานด้านสิทธิมนุษยชนศึกษาใน โรงเรียน โดยเฉพาะในสถานศึกษาที่เป็นของรัฐ ปัจจัยที่วิกฤติที่สุดคือความจำกัดด้านงบประมาณ ไม่มีงบประมาณที่จัดสรรให้กับการจัดสิทธิมนุษยชนศึกษาเป็นการเฉพาะ งบประมาณในการ พัฒนาสื่อการเรียนรู้หรือแผนการเรียนการสอน และจัดฝึกอบรมเพื่อเพิ่มพูนความรู้ในเรื่องสิทธิ มนุษยชนให้กับครูมีอยู่อย่างจำกัด

การศึกษาในครั้งนี้พบว่า โรงเรียนประถมมีกิจกรรมสิทธิมนุษยชนศึกษาที่หลากหลายกว่ากิจกรรม ในโรงเรียนมัธยม สาเหตุหลักๆ เป็นเพราะโรงเรียนประถมมีเวลาที่จัดสรรไว้สำหรับการเรียนรู้ อื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากความรู้ทางวิชาการมากกว่า ส่วนโรงเรียนมัธยม ทั้งโรงเรียนและเด็ก

นักเรียนให้ความสำคัญกับความเป็นเลิศทางวิชาการมากกว่า โดยเฉพาะในช่วงชั้นมัธยมปลาย ซึ่งความกังวลส่วนใหญ่จะพุ่งไปที่การสอบเข้ามหาวิทยาลัย

โรงเรียนเอกชนแสดงให้เห็นว่ามีความยืดหยุ่นมากกว่าในการปรับเทคนิคการสอนให้หลากหลาย ส่วนหนึ่งเป็นเหตุผลมาจากทรัพยากรที่มีอยู่ และด้วยการที่โรงเรียนคาทอลิกมีการปฏิบัติตามหลักศาสนาในโรงเรียนอยู่แล้ว จึงแสดงถึงศักยภาพที่สูงกว่าในการจัดสภาพแวดล้อมโรงเรียนที่สนับสนุนสิทธิมนุษยชน และการปลูกฝังจิตสำนึกในเรื่องสิทธิมนุษยชนให้เกิดขึ้นในหมู่นักเรียน

ในปี 2548 กระทรวงศึกษาธิการได้ออกระเบียบว่าด้วยการลงโทษนักเรียนและนักศึกษา ซึ่งห้ามการลงโทษอย่างรุนแรง ระเบียบนี้กระตุ้นครูให้ใช้การกล่าวเตือนและการจัดกิจกรรมเสริมในการปรับพฤติกรรมนักเรียนให้เหมาะสม ซึ่งถือเป็นก้าวที่สำคัญในการคุ้มครองเด็กที่อยู่ในระบบการศึกษา อย่างไรก็ตาม รายงานข่าวที่เกี่ยวกับการลงโทษเด็กนักเรียนอย่างรุนแรงก็ยังมีปรากฏให้เห็นเป็นระยะๆ

หลักสูตรและตำราเรียนในประเทศไทยโดยมากให้ความสำคัญกับศาสนาพุทธ ดังนั้น ระเบียบและการปฏิบัติตัวในโรงเรียนจึงเป็นไปตามแนวทางของศาสนาพุทธด้วย อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าการเลือกปฏิบัติต่อนักเรียนที่นับถือต่างศาสนาซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยนั้นแทบจะไม่มีปรากฏให้เห็น ถึงแม้ว่าระเบียบของโรงเรียนส่วนใหญ่จะไม่ได้มีประกันการไม่เลือกปฏิบัติต่อผู้ที่นับถือต่างศาสนาเป็นการเฉพาะก็ตาม แต่ก็พบว่า ครูได้ปฏิบัติตามหลักการยอมรับความแตกต่างของผู้อื่นในแง่นี้ กล่าวได้ว่าสถาบันการศึกษาโดยทั่วไปสนับสนุนสภาพแวดล้อมที่เคารพต่อสิทธิมนุษยชน

องค์กรพัฒนาเอกชน คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และองค์กรระหว่างประเทศมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสิทธิมนุษยชนศึกษาในประเทศไทย ทั้งในระบบโรงเรียน และที่เป็นโครงการสิทธิมนุษยชนศึกษาแยกต่างหาก องค์กรเหล่านี้เข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนกับกระทรวงศึกษาธิการอย่างกระตือรือร้น ในบางครั้ง องค์กรเหล่านี้ได้มีส่วนหนุนเสริมความพยายามของกระทรวงฯ ที่ยังทำได้อย่างจำกัด โดยการจัดฝึกอบรมครู และผลิตคู่มือ รวมทั้งสื่อการเรียนการสอน

5. ข้อเสนอแนะ

จากการวิเคราะห์ที่ผ่านมาข้างต้น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะต่อข้อจำกัดในการจัดสิทธิมนุษยชนศึกษาในระบบโรงเรียนของไทยดังต่อไปนี้

นโยบายและหลักสูตรการศึกษา

- ความพยายามในการบูรณาการเรื่องสิทธิมนุษยชนเข้าในหลักสูตรควรได้รับการหนุนเสริมด้วยการพัฒนาหลักสูตรในรายละเอียด เป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องมั่นใจว่าหลักสูตรจะปลูกฝังคุณค่าและจิตสำนึกในเรื่องสิทธิมนุษยชน นอกเหนือไปจากการเรียนรู้สิทธิมนุษยชนอย่างแท้จริง
- ควรจะทบทวนความรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนให้ง่ายต่อการเข้าใจด้วยการนำเสนอกรณีศึกษาที่เป็นรูปธรรม ซึ่งจะช่วยให้ทั้งครูและนักเรียนเข้าใจเรื่องสิทธิมนุษยชนได้ง่ายขึ้น
- ควรจะมีการจัดสรรงบประมาณอย่างจริงจังเพื่อสนับสนุนและส่งเสริมสิทธิมนุษยชนศึกษา ทั้งในและนอกห้องเรียน เพื่อให้มั่นใจว่าความพยายามของครูจะทำได้อย่างต่อเนื่อง กิจกรรมที่ควรจะทำให้มีความสำคัญเป็นอันดับต้นๆ ได้แก่ การพัฒนาคู่มือและแผนการสอน การจัดพิมพ์สื่อการสอน และการฝึกอบรมครูในเรื่องสิทธิมนุษยชน

สื่อการเรียนการสอน

- ควรจะมีการผลิตคู่มือการบูรณาการเรื่องสิทธิมนุษยชนเข้าในวิชาต่างๆ เพื่อให้ครูสามารถบูรณาการเรื่องสิทธิมนุษยชนเข้าในการสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ
- สื่อการเรียน โดยเฉพาะหนังสือแบบเรียนควรจะมีการแก้ไขปรับปรุง เพื่อให้สื่อเหล่านี้มีเนื้อหาที่สนับสนุนเรื่องสิทธิมนุษยชน
- แจกจ่ายสื่อการเรียนและหนังสือแบบเรียนออกไปอย่างกว้างขวาง ควรจะมีมาตรการพิเศษที่รับประกันว่า โรงเรียนเล็กๆ และโรงเรียนในท้องถิ่นห่างไกลจะมีหนังสือแบบเรียนใช้

เทคนิคการสอน

- การเรียนรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนไม่ควรออกแบบให้เรียนรู้ด้วยความจำ นอกจากนี้ยังควรให้การสนับสนุนการพัฒนาเทคนิคในการบูรณาการ

การฝึกอบรมครู

- ควรจะนำเนื้อหาและแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนมาบูรณาการเข้าในหลักสูตรการฝึกอบรมครู
- นอกเหนือจากการอบรมครูในการแนะนำหลักสูตรที่นำมาใช้ใหม่แล้ว ครูต้องได้รับการอบรมเรื่องสิทธิมนุษยชนเป็นการเฉพาะ ซึ่งจะช่วยให้ครูสามารถสอนนอกเหนือไปจากเนื้อหาเรื่องสิทธิมนุษยชนในหลักสูตรที่มีอยู่อย่างจำกัด

ระบบการประเมินผล

- ควรจะมีการพัฒนาเกณฑ์การประเมินความรู้/ความเข้าใจ/คุณค่าในเรื่องสิทธิมนุษยชนที่นักเรียนได้รับ เกณฑ์การประเมินไม่ควรเคร่งครัดกับการจดจำเนื้อหาหรือบทบัญญัติทางกฎหมายที่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน
- ควรจะมีระบบในการติดตามและประเมินความเข้าใจของครูในเรื่องสิทธิมนุษยชน ตัวชี้วัดที่ใช้ควรจะเป็นตัวชี้วัดทั่วไปที่ใช้ในการประเมินพฤติกรรมโดยรวมของครูด้วย

กิจกรรมเสริมหลักสูตร

- ควรจะส่งเสริมให้มีโครงการแลกเปลี่ยนระหว่างโรงเรียน เพื่อให้เป็นเวทีในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการจัดสิทธิมนุษยชนศึกษา
- กิจกรรมเสริมหลักสูตรควรจะเป็นกิจกรรมที่ทำให้นักเรียนสามารถเรียนรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนจากสถานการณ์จริงในชีวิต หรือเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง

สภาพแวดล้อมในโรงเรียน

- นักเรียนควรได้รับการส่งเสริมให้มีส่วนร่วมในการสร้างและตรวจสอบ โรงเรียนให้เป็นโรงเรียนที่เคารพสิทธิมนุษยชน

บทบาทของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

- ควรจะมีการสำรวจและพัฒนาความร่วมมือในระหว่างหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ องค์กรพัฒนาเอกชน กระทรวงอื่นๆ ให้เป็นระบบมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามความร่วมมือที่มีอยู่ก็มีคุณค่าอย่างสูง และจำเป็นต้องรักษาไว้สืบไป

¹ โรงเรียนที่นักวิจัยไปเก็บข้อมูลคือ โรงเรียนหาดใหญ่วิทยาลัย, โรงเรียนภูเก็ตวิทยาลัย, โรงเรียนชนกันยานุกูล, โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย, โรงเรียนเบญจมราชูทิศ, โรงเรียนอนุบาลภูเก็ต, โรงเรียนอนุบาลชลบุรี, โรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่, โรงเรียนอนุบาลราชบุรี, โรงเรียนบ้านวังหิน บ้านนิงस्ता จังหวัดยะลา, โรงเรียนกาบังพิทยาคม จังหวัดยะลา, โรงเรียนมาแตร์เดอีวิทยาลัย, โรงเรียนแสงทองวิทยา, โรงเรียนธิดานุเคราะห์, โรงเรียนดาราสมุทร ชลบุรี, โรงเรียนจตุรธาราชบุรี

² พ.ร.บ.การศึกษาภาคบังคับ

³ ยุทธศาสตร์แผนการศึกษาแห่งชาติ มาตรา 3 วรรค 5 กำหนดนโยบายการศึกษาสำหรับ “การศึกษาในระดับมัธยมศึกษาให้เป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานสำหรับประชาชน รัฐบาลควรจูงใจผลักดันและขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อปวงชนเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชน”

⁴ รายงานยูเนสโกเรื่องการศึกษาเพื่อปวงชน: ประเทศไทย, 2543.

⁵ แผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับสรุป, หน้า 11-12.

⁶ อ้างแล้ว.

⁷ กฎกระทรวงว่าด้วยการแบ่งประเภทและระดับของการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2546.

⁸ พ.ร.บ.การศึกษาภาคบังคับ พ.ศ.2545.

⁹ ปัจจุบันรู้จักกันในชื่อว่าสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา ภายใต้กำกับดูแลของคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

¹⁰ มาตรา 27 พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

¹¹ ฝ่ายพัฒนาหลักสูตรและการสอน, แนวทางหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2544 : กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม, กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 243.

¹² คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการที่ วก 1166/2544 ลงวันที่ 2 พฤศจิกายน 2544 เรื่อง ให้ใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544.

¹³ มาตรา 33 พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และฉบับปรับปรุงแก้ไข พ.ศ.2545

¹⁴ รวมถึงโรงเรียนระดับก่อนประถมวัย

¹⁵ ศูนย์วิจัยสถานะและแนวโน้มทางการศึกษา, สำนักวิจัยและพัฒนาการศึกษา, สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา

¹⁶ มาตรา 38 พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

¹⁷ พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ

- 18 ประกาศสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 29 พฤศจิกายน 2549
- 19 อ้างถึงการก่อตั้งสำนักงานเขตพัฒนาพิเศษเฉพาะกิจจังหวัดชายแดนภาคใต้, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 8
- 20 เรื่องเดิม, หน้า 17
- 21 ปัจจุบันชื่อสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา ภายใต้การกำกับดูแลของคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
- 22 มาตรา 27 พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา
- 23 ฝ่ายพัฒนาหลักสูตรและการสอน, แนวทางหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2544 : กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม, กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 243
- 24 คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการที่ วก 1166/2544 ลงวันที่ 2 พฤศจิกายน 2544 เรื่อง ให้ใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544
- 25 <http://www.bic.moe.go.th/index.php?id=526&L=1>, ค้นเมื่อ 1 มีนาคม 2551
- 26 ปัจจุบันเป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา และมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี ตามลำดับ
- 27 สรุปรจาก วลัย ฅ ป้อมเพชร. 2541. “โครงการการศึกษาเพื่อความเข้าใจอันดีระหว่างชาติในประเทศไทย” ใน *สิทธิมนุษยชนศึกษาในโรงเรียนในประเทศไทยแถบเอเชียเล่ม 1*.
- 28 อ้างแล้ว.
- 29 เกียรติกร ชัยเมืองดี. 2544. “สิทธิเด็กในโรงเรียนไทย: กระบวนการการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม” ใน *สิทธิมนุษยชนศึกษาในโรงเรียนในประเทศไทยแถบเอเชียเล่ม 7*.
- 30 รัฐธรรมนูญ 2550 ไม่ต้องการกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญเพื่อให้บทบัญญัติที่ว่าด้วยสิทธิในการได้รับการศึกษาและสิทธิอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาบรรลุผลออกไป
- 31 สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2545-2559 ฉบับสรุป. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี. กันยายน 2545. หน้า 4.
- 32 อ้างแล้ว.
- 33 สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2545-2559 ฉบับสรุป. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: 2546, หน้า 2.
- 34 วิจิต มั่นตราภรณ์ 2546, *การศึกษาเรื่องสิทธิมนุษยชนศึกษาในระดับอุดมศึกษา*, สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ: กรุงเทพฯ.
- 35 หลักสูตรมหัศจรรย์จิตสาขาสิทธิมนุษยชน(นานาชาติ) เปิดสอนโดย สำนักสิทธิมนุษยชนศึกษาและการพัฒนาสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล. ปัจจุบัน สำนักฯ ยังได้เปิดสอนในหลักสูตรดุริยางค์ในสาขาสิทธิมนุษยชนและสันติภาพศึกษา(นานาชาติ) และหลักสูตรมหัศจรรย์จิตในสาขาสิทธิมนุษยชนและการพัฒนา(ภาษาไทย) มหิดลยังคงเป็นมหาวิทยาลัยเพียงแห่งเดียวที่เปิดสอนหลักสูตรเฉพาะในสาขาสิทธิมนุษยชน
- 36 จากเว็บไซต์โรงเรียนสาธิตปทุมวัน กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม <http://social.satitpatumwan.ac.th/>
- 37 สถาบันพัฒนาวิชาการ. *แบบเรียนตามหลักสูตรแกนกลาง: วิชาสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม(ป.5)*. กรุงเทพฯ.
- 38 การทบทวนตำราเรียนอย่างรวบรัดแสดงให้เห็นชัดเจนถึงความสำคัญกับวัฒนธรรมและค่านิยมดั้งเดิมเป็นอย่างมาก (เช่น การให้ความเคารพต่อผู้มีอาวุโส การใช้ภาษาไทยกลาง) รวมถึงให้ความสำคัญกับการเคารพและยึดมั่นใน 3 สถาบันหลักของสังคมไทย นั่นคือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

- 39 สำนักงานคณะกรรมการคุ้มครองผู้บริโภค. แผนการเรียนการสอนเพื่อการเรียนรู้แบบบูรณาการ: การคุ้มครองสิทธิผู้บริโภค ภายใต้ พ.ร.บ.คุ้มครองสิทธิผู้บริโภค พ.ศ.2522 สำหรับช่วงชั้นที่ 3 และ 4 ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน. สำนักนายกรัฐมนตรี และสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน.
- 40 อ้างแล้ว. หน้า 2.
- 41 มาตรา 27 วรรค 2 พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ.
- 42 โครงการ โรงเรียนต้นแบบประชาธิปไตย. เอกสารสำเนา.
- 43 สำนักความสัมพันธ์ต่างประเทศ. กำเนิดโครงการ โรงเรียนพี่-โรงเรียนน้อง. เอกสารสำเนา.
- 44 www.jpthai.org
- 45 มาตรา 15 วรรค 4 พ.ร.บ.คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ.2542
- 46 คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการที่ 240/2546 เรื่อง การแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรสิทธิมนุษยชนศึกษา
- 47 อ้างแล้ว. หน้า 2.
- 48 คำสั่งสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานที่ 1604/2547 เรื่องการแต่งตั้งคณะกรรมการจัดการศึกษาด้านสิทธิมนุษยชน ศึกษาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน
- 49 สรุปความร่วมมือระหว่างคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนศึกษา ในคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ กับ กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 2. เอกสารสำเนา.
- 50 อ้างแล้ว. หน้า 2.
- 51 ได้แก่ ขยัน ประหยัด ซื่อสัตย์ มีวินัย สุภาพ สะอาด สามัคคี มีน้ำใจ กระทรวงศึกษาธิการ ได้ประกาศคุณลักษณะ 8 ประการนี้ให้เป็นค่านิยมหลักที่โรงเรียนควรจะสอนและส่งเสริมให้นักเรียนปฏิบัติ
- 52 วลัย ฌ ป้อมเพชร 2546, รายงานการประเมินสิทธิมนุษยชนศึกษาในระบบการศึกษาขั้นพื้นฐาน, สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ประเทศไทย: กรุงเทพฯ.
- 53 อ้างแล้ว.
- 54 สถิตา กราบบัว. สื่อการสอนสิทธิมนุษยชน: สื่อการสอนสำหรับสาระการเรียนรู้ที่สอง สังคมศึกษา, ม.2. โรงเรียนกาฬสินธุ์พิทยาสรรพ์.2546.